

نشریه علمی نامه معماری و شهرسازی، ۱۵(۳۷)، ۱۲۱-۱۴۵

DOI: 10.30480/AUP.2022.3988.1874

نوع مقاله: پژوهشی

تبیین شکاف‌ها و عدم تعادل‌های فهرست میراث جهانی ایران*

محمد رضا محمودی قوژدی

دانشجوی دکتری مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

محمد حسن طالبیان

دانشیار گروه مرمت، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول مکاتبات)

E-mail: mh.talebian@ut.ac.ir

رسول وطن دوست

استادیار پژوهشگاه میراث فرهنگی، وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، تهران، ایران

چکیده

موضوع شکاف‌های فهرست میراث جهانی در ارتباط با عدم تعادل‌هایی در موضوعات، مضامین و یا آثار از مناطق جغرافیایی کمتر ثبت شده، یکی از چالش‌های پیش روی کنوانسیون میراث جهانی محسوب می‌شود. در این راستا، پژوهش حاضر بر آثار ایران در فهرست میراث جهانی متمرکز شده و سؤال اصلی پژوهش نیز بر همین موضوع شکل گرفته که «شکاف‌ها و عدم تعادل‌های احتمالی فهرست میراث جهانی ایران در چه بخش‌هایی است؟» پژوهش حاضر به دلیل بهره‌گیری از تبیین و تفسیر در مقام داوری، پژوهشی کیفی است و به منظور انجام آن از راهبرد توصیفی-تاریخی و توصیفی-تفسیری برای گردآوری داده، بهره برده شده است. بدین منظور کلیه پرونده‌های ثبتی و اطلاعات منتشر شده آثار فهرست میراث جهانی و فهرست موقت ایران مورد بررسی قرار گرفته است و با استفاده از چارچوب‌های مطالعه ایکوموس در این خصوص، دسته‌بندی شده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز با استفاده از استدلال قیاسی صورت پذیرفته است. در نهایت بر اساس تجزیه و تحلیل صورت گرفته و با در نظر گرفتن اولویت‌های مضامین و موضوعات با اهمیت بالا برای ثبت و اسناد بالادستی، شکاف‌های فهرست میراث جهانی ایران، تبیین و تفسیر شده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که فهرست میراث جهانی ایران در موارد مختلف مثل میراث طبیعی، آثار فرامرزی و یا مضامین خاص میراث فرهنگی از جمله میراث صنعتی، میراث بومی و یا موضوعاتی در ارتباط با حرکت مردم و توسعه تکنولوژی، دچار عدم تعادل و شکاف است.

کلیدواژه‌ها: میراث جهانی، میراث فرهنگی، میراث طبیعی، استراتژی جهانی، ایکوموس

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری محمد رضا محمودی قوژدی با عنوان «بررسی و تحلیل فرایند انتخاب و ثبت محوطه‌های تاریخی، فرهنگی و طبیعی در فهرست یونسکو و تدوین شیوه‌نامه ثبت میراث جهانی در ایران» است که با راهنمایی دکتر محمد حسن طالبیان و دکتر «رسول وطن دوست در دانشکده معماری دانشگاه تهران در حال انجام است.

مقدمه

فهرست میراث جهانی ابزاری بین‌المللی به جهت شناسایی، مدیریت و حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی است که ارزش‌های آن فراتر از یک کشور است و برای همه بشریت دارای اهمیت است. از همین رو این ابزار به مهمترین سازوکار حفاظتی بین‌المللی در عرصه میراث فرهنگی و طبیعی تبدیل شده است. ایده اصلی که در ابتدای شکل‌گیری کنوانسیون میراث جهانی تنها معطوف به «بهترین بهترین‌ها» بود و تنها سایت‌های منحصر به فرد را شامل می‌شد، اما با گذشت زمان و گسترش تعریف میراث بخصوص میراث فرهنگی و تکامل مفهوم ارزش برجسته جهانی که نتیجه برنامه استراتژی جهانی و مطالعات موضوعی بود، به «نماینده بهترین‌ها» تغییر مفهوم داده و طیف وسیعی از گونه‌های مختلف و از فرهنگ‌ها و مناطق مختلف جهان را در بر گرفت (Rao, 2010, 163-164).

همین تغییر مفهوم ایده اصلی کنوانسیون، سبب شد تا سازوکاری که در ابتدای شکل‌گیری آن هیچ‌گونه محدودیتی به جهت ثبت آثار برای کشورهای عضو آن نداشت، امروزه به یک ساختار پیچیده همراه با محدودیت‌های گسترده در ثبت تبدیل شود. مسئله اصلی کنوانسیون میراث جهانی در حال حاضر، اولویت ثبت آثار با موضوعات و مضامین کمتر ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی است^۱ (UNESCO World Heritage Centre, 2019).

محدودیت نامزدی تنها یک اثر در سال برای هر کشور و بررسی تنها ۳۵ پرونده توسط کمیته میراث جهانی برای ثبت در هر سال با اولویت آثار از موضوعات و مناطق کمتر ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی از سویی و هزینه بالای تهیه پرونده‌های نامزدی و عواقب جدی عدم ثبت یک اثر در فهرست میراث جهانی با توجه به مسائل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی از سوی دیگر سبب شده است که کشورهای عضو کنوانسیون حداکثر دقت را در انتخاب آثار خود بکنند. از سویی برنامه‌ریزی یونسکو برای متعادل، معتبر و نماینده‌تر کردن فهرست میراث جهانی سبب شده تا علاوه بر اعمال محدودیت بر تعداد نامزدی، از کشورهای عضو خواسته شود تا فهرست میراث جهانی و فهرست موقت خود را بر اساس مطالعات ایکوموس و IUCN^۲ در مورد برنامه «استراتژی جهانی» مورد ارزیابی قرار دهند و درصدد برآیند تا شکاف‌های احتمالی فهرست خود را با هماهنگ کردن فهرست موقت خود با قرار دادن آثار کمتر نمایان شده در فهرست میراث جهانی خود، ترمیم کنند^۳.

کشور ایران که یکی از ده کشور با بیشترین آثار ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی است، از این امر مستثنا نیست. با این وجود فهرست میراث جهانی ایران هیچ‌گاه مورد ارزیابی جدی قرار نگرفته و نیاز است تا این فهرست از جنبه‌های مختلف مورد ارزیابی و تحلیل قرار گیرد. از همین رو هدف اصلی این مقاله بررسی و تحلیل فهرست میراث جهانی و فهرست موقت ایران بر اساس مطالعه ایکوموس با تأکید بر میراث فرهنگی است تا بتوان شکاف‌ها و عدم تعادل‌های احتمالی آن را شناسایی کرد و علاوه بر کمک به ایجاد تعادل در فهرست میراث جهانی، از تهیه پرونده‌های نامزدی با احتمال کم ثبت به جهت اعمال محدودیت‌های جدید و هدر رفت هزینه‌های هنگفت در ایران جلوگیری کرد. با این بیان می‌توان سؤال اصلی پژوهش را این‌گونه بیان کرد که «آیا فهرست میراث جهانی ایران دارای شکاف و عدم تعادل است؟ و اگر این‌گونه است این شکاف‌ها در چه بخش‌هایی است؟»

به منظور انجام این پژوهش ابتدا با بررسی توصیفی-تاریخی شکل‌گیری کنوانسیون میراث جهانی و وقایع بعدازآن تا شکل‌گیری پروژه «استراتژی جهانی» و بیان روش بررسی فهرست میراث جهانی توسط ایکوموس و همچنین معرفی فهرست میراث جهانی ایران، اطلاعات اولیه در این خصوص ارائه می‌شود و در ادامه فهرست میراث جهانی ایران از طریق بررسی تمامی پرونده‌های ثبتی آثار میراث جهانی ایران و اطلاعات فهرست موقت بر اساس رویکرد ایکوموس، با تأکید بر میراث فرهنگی، مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد تا تحلیلی دقیق از

وضعیت فعلی این دو فهرست ارائه شود و با تبیین اطلاعات به دست آمده، شکاف‌های احتمالی فهرست میراث جهانی ایران و فهرست موقت تفسیر گردد. از همین رو رویکرد این پژوهش رویکردی کیفی خواهد بود.

کنوانسیون میراث جهانی

تلاش‌های بین‌المللی به جهت حفظ و شناسایی میراث مشترک بشریت در اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ شکل گرفت. زمانی که در بسیاری از کشورها قوانین حفاظتی و همچنین ارگان‌هایی به جهت حمایت و حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی در حال شکل‌گیری بود (یوکیلهتو، ۱۳۸۷). از سویی غارت و تخریب میراث فرهنگی بعد از جنگ‌های ناپلئونی در اروپا و همچنین جنبش مرمت سبکی سبب شد تا توجه به میراث فرهنگی بیشتر شود، بیانیه SPAB^۴ و کارزار حمایتی آن برای حفظ میدان سن مارکو ونیز اولین اقدامات بین‌المللی حفاظت از میراث فرهنگی بود (URL_1).

شکل‌گیری کنوانسیون لاهه ۱۹۰۷ نیز بعد از تلاش‌های گسترده به جهت حمایت از میراث فرهنگی در هنگام جنگ از جمله اقدامات بین‌المللی در جهت حفاظت و شناسایی میراث فرهنگی و طبیعی مشترک در این بازه زمانی بود (URL_2).

با شروع جنگ جهانی اول و تخریب‌های گسترده بخصوص مراکز شهرهای اروپایی و همچنین با شکل‌گیری اولین ارگان‌های بین‌المللی به‌ویژه جامعه ملل، تلاش‌های بین‌المللی برای شناسایی و حفاظت از میراث مشترک برای اولین بار با به عرصه نهادی بین‌المللی گذاشت (Elliott & Schmutz, 2012). شکل‌گیری کمیته بین‌المللی همکاری‌های فکری (ICIC)^۵ و همچنین ارگان‌های مرتبط دیگر از جمله موسسه همکاری‌های فکری (IIIC)^۶ و دفتر بین‌المللی موزه‌ها (IMO)^۷ در شکل‌گیری اولین اقدامات بین‌المللی در حمایت از میراث مشترک بشریت نقش اساسی داشتند (Nedučín, 2009, 144). اقدامات مؤثر این دوره در قالب نهاد بین‌المللی پایه‌گذار اقدامات بعدی شد که نهایتاً منجر به شکل‌گیری کنوانسیون میراث جهانی شد. از جمله قطعنامه «توافق بین‌المللی برای اکتشافات آثار و انتشار نتایج» (۱۹۲۲) که برای اولین بار پیشنهاد ایجاد فهرستی از ثروت‌های باستانی را ارائه می‌داد (League of nations, 1923, 63)، تا شکل‌گیری کنفرانس‌های بین‌المللی مرتبط با حفاظت از میراث فرهنگی که مهمترین آن‌ها کنفرانس آتن بود که منجر به شکل‌گیری منشور آتن ۱۹۳۱ به‌عنوان یکی از مهمترین اسناد مرتبط با حفاظت از میراث فرهنگی شد (URL_3).

جنگ جهانی دوم که به مراتب جنگی مخرب‌تر از جنگ جهانی اول بود، سبب شد تا علاوه بر تخریب‌های گسترده مراکز شهرهای تاریخی و آثار فرهنگی، اقدامات نهادی جامعه ملل نیز متوقف شود. اما بعد از پایان جنگ، نهاد‌های بین‌المللی جدیدی پا به عرصه گذاشتند، سازمان ملل متحد به‌جای جامعه ملل تأسیس شد و یونسکو نیز به‌جای کمیته بین‌المللی همکاری‌های فکری (ICIC) ایجاد شد (Meskell, 2013, 485).

این سرآغاز عصر جدید از حمایت بین‌المللی از میراث مشترک بشریت بود. اولین اقدام عملی در این خصوص در نهاد تازه تأسیس یونسکو به جهت حفاظت از میراث مشترک بشریت، کمپین نجات آثار دوره نوبیان، معابد ابوسیمبل و فیلی در دره رود نیل از سیل ناشی از ساخت سد بزرگ اسوان مصر بود. اقدامی که بعدها در دیگر آثار فرهنگی در سراسر جهان تکرار شد و پایه‌گذار شکل‌گیری سازوکار بین‌المللی به جهت حفاظت از میراث مشترک شد (Duedahl, 2016). شکل‌گیری منشور ونیز و همچنین ایجاد شورای بین‌المللی بناها و محوطه‌های تاریخی (ایکوموس) از دیگر اقدامات مهم یونسکو برای ایجاد سازوکاری بین‌المللی برای حفاظت از میراث فرهنگی بود (Titchen, 1995, 52).

تلاش‌های یونسکو در کنار IUCN و آمریکا در دهه ۶۰ و ۷۰ میلادی به جهت شکل‌گیری کنوانسیون بین‌المللی برای شناسایی و حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی، درنهایت در جلسه کنفرانس محیط‌زیست

استکهلم ۱۹۷۲ به ثمر نشست و با موافقت کشورهای سازمان ملل قرار شد تا کنوانسیون تحت نظر یونسکو به جهت شناسایی و حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان شکل بگیرد. سرانجام در اکتبر - نوامبر ۱۹۷۲ در کنفرانس عمومی یونسکو «کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان» به تصویب رسید. کنوانسیون میراث جهانی از ۳۸ بند شکل گرفته که به موضوعات مختلفی از جمله تعریف میراث، ارگان‌های دخیل در کنوانسیون، مسائل مالی و ... می‌پردازد. اما در قلب این کنوانسیون فهرست میراث جهانی قرار گرفته که سازوکار اصلی کنوانسیون برای شناسایی میراث مشترک بشریت است. این فهرست که مختص آثار فرهنگی و طبیعی (دارای ارزش برجسته جهانی) هستند به آثاری اختصاص دارد که به‌عنوان بخشی از هویت مشترک بشریت در نظر گرفته می‌شوند. از همین رو سازوکار فهرست میراث جهانی به مهمترین ابزار بین‌المللی برای شناسایی میراث فرهنگی و طبیعی مشترک بشریت تبدیل شده است، به‌گونه‌ای که در حال حاضر (سپتامبر ۲۰۲۱) ۱۹۳ کشور کنوانسیون میراث جهانی را پذیرفته‌اند و ۱۱۵۴ اثر در فهرست میراث جهانی به ثبت رسیده است (URL_4).

از کنوانسیون میراث جهانی تا شکل‌گیری فهرست نماینده، متعادل و معتبر

در سال ۱۹۷۲ ایده میراث فرهنگی تا حدود زیادی در «آثار معماری» مجسم و محدود شده بود. از زمان ایجاد کنوانسیون ۱۹۷۲ تا بعد از آن مفهوم میراث فرهنگی در معنا، عمق و زمینه آن گسترش پیدا کرده بود (UNESCO, 1994). به همین خاطر کمیته میراث جهانی در کنار دو نهاد مشاور خود IUCN و ایکوموس تلاش کرده‌اند تا حسن انتخاب و نماینده بودن در فهرست میراث جهانی صورت پذیرد. آن‌ها از طریق ابتکارات فراوانی، نامزدی آثاری را برای ثبت در فهرست میراث جهانی تشویق کرده‌اند که هم‌زمان هم نمایانگر تنوع میراث فرهنگی و میراث طبیعی باشند و هم از ارزش برجسته جهانی برخوردار باشند (Labadi, 2005). از جمله این ابتکارات می‌توان به برگزاری نشست‌هایی توسط یونسکو و ایکوموس برای هماهنگی در فهرست موقت (TL) در کشورهای یک منطقه در فاصله سال‌های ۱۹۸۳ تا ۱۹۸۷ با هدف جلوگیری از نامزدی آثاری با یک موضوع و طبیعت تکراری و ترغیب کشورهای عضو را به انتخاب طیف وسیعی از میراث فرهنگی (Labadi, 2005, 89)، و همچنین برنامه «مطالعه جهانی»^۸ (۱۹۸۷-۱۹۹۳) با اهداف شناسایی شکاف‌های موجود در فهرست میراث جهانی به جهت تشویق نامزدی آثاری که کمتر در فهرست حضور داشتند، راهنمایی کشورها در تهیه فهرست موقت و نامزدی آثار و کمک به کمیته میراث جهانی در ارزیابی آثار فرهنگی با ارائه چارچوب مقایسه‌ای تحلیلی، میراث فرهنگی جهانی اشاره کرد. به‌عنوان بخشی از مطالعه جهانی، تجزیه و تحلیل فهرست میراث جهانی و فهرست موقت موجود بر اساس گونه شناسی عملکردی، انجام شد (Labadi, 2005, 90). در ژوئن ۱۹۹۴، جلسه‌ای از متخصصان و کارشناسان توسط مرکز میراث جهانی و ایکوموس برای بررسی پیشرفت و توسعه چشم‌اندازهای جدید برای ایجاد یک فهرست متعادل و نماینده میراث جهانی تشکیل شد. در این نشست، کارشناسان تعدادی از شکاف‌های موجود در فهرست میراث جهانی را بیان نمودند:

- اروپا نسبت به سایر نقاط جهان بیش از حد نماینده دارد.
 - شهرهای تاریخی و بناهای مذهبی در ارتباط با سایر انواع آثار بیش از حد نماینده دارد.
 - مسیحیت در رابطه با سایر ادیان و عقاید بیش از حد نماینده دارد.
 - دوره‌های تاریخی در رابطه با ماقبل تاریخ و قرن ۲۰ام بیش از حد نشان داده شده‌اند.
 - معماری «شاخص» در رابطه با معماری بومی بیش از حد ذکر شده‌اند.
- به عبارتی کلی‌تر، همه فرهنگ‌های زنده، به‌ویژه «فرهنگ‌های سنتی» با عمق، ثروت، پیچیدگی و روابط

متنوعشان با محیط پیرامون، در فهرست بسیار اندک هستند. حتی سکونتگاه‌های سنتی فقط از نظر «ارزش معماری» در این فهرست قرار گرفته‌اند، بدون در نظر گرفتن ابعاد اقتصادی، اجتماعی، نمادین و فلسفی بسیاری از آن‌ها و یا تعاملات مداوم آن‌ها با محیط طبیعی آن‌ها در تمام تنوعشان (UNESCO, 1994).

کارشناسان به منظور جبران خلأهای فهرست میراث جهانی پیشنهاد اقدام دو ابتکار هم‌زمان را دادند؛ اصلاح عدم تعادل در فهرست بین مناطق جهان، انواع بناها و دوره‌ها و در عین حال دور شدن از یک نگاه صرفاً معماری از میراث فرهنگی بشریت به سمت مواردی که بسیار انسانی‌تر، چندمنظوره و جهانی باشند. این کارشناسان سیر تحولی را از یک رویکرد گونه‌شناسی «مطالعه جهانی» به رویکردی غیر گونه‌شناسی اما موضوعی پیشنهاد کردند و آن را «استراتژی جهانی»^۹ نامیدند (UNESCO, 1994).

رویکرد جدید به جهت پر کردن شکاف‌های فهرست میراث جهانی سبب شد تا اولین نشانه‌های خود را در ایجاد محدودیت در نامزدی آثار نشان دهد. در سال ۲۰۰۰ در کنز^{۱۰} استرالیا، کمیته میراث جهانی تصمیم به کاهش تعداد نامزدی آثار توسط کشورها گرفت؛ بدین صورت که تنها یک اثر از هر کشور ارسال شود و تنها ۳۰ اثر توسط کمیته در هر سال بررسی شود، با اولویت آثار کشورهایی که آثارشان از دسته یا مناطقی هستند که کمتر در فهرست حضور دارند. این محدودیت‌ها البته طی سال‌ها بعد به اشکال مختلف به اجرا درآمد، اما پایه‌ریزی آن در همین سال شکل گرفت. در این کنفرانس همچنین کمیته میراث جهانی از ایکوموس و IUCN درخواست کرد تا فهرست میراث جهانی و فهرست موقت را از نظر گاه‌شماری منطقه‌ای، جغرافیایی و موضوعی موردبررسی قرار دهد (UNESCO, 2000).

موضوع عدم تعادل فهرست میراث جهانی آن قدر از اهمیت بالایی برخوردار شده بود که در بیانیه بوداپست ۲۰۰۲ در سی‌امین سالگرد کنوانسیون میراث جهانی، کمیته میراث جهانی، ایجاد یک فهرست معتبر از طریق ایجاد تعادل در فهرست را به‌عنوان یکی از پنج هدف راهبردی این نهاد معرفی می‌کند (UNESCO, 2002).

جدول ۱. رویکردهای جبران شکاف‌های موجود در فهرست میراث جهانی از ابتدا تاکنون

عنوان	دوره	معیار کلیدی
نشست‌های ایکوموس برای هماهنگی در فهرست موقت	۱۹۸۳-۱۹۸۷	رویکردهای گوناگون؛ از رویکردهای موضوعی و زمانی تا رویکردهای جغرافیایی، گونه‌شناسی و گاه‌شماری
مطالعه جهانی	۱۹۸۷-۱۹۹۳	با تأکید بر رویکرد گونه‌شناسی و تجزیه و تحلیل فهرست موقت و فهرست میراث جهانی و همچنین تأکید بر تمدن‌های تاریخی و زیبایی‌شناسی و اهمیت به تاریخ هنر کلاسیک
تقسیم‌بندی قلمرو زیست جغرافیایی توسط IUCN	۱۹۸۳	تقسیم کره زمین به هشت قلمرو زیست جغرافیایی و معرفی ۲۱۹ اثر واجد ارزش به جهت ثبت در فهرست میراث جهانی
استراتژی جهانی	۱۹۹۴- تاکنون	تأکید بر رویکرد موضوعی بجای رویکرد گونه‌شناسی و تأکید بر آن دسته از آثار که بیشتر نمایانگر رابطه انسان با محیط باشند (بیشتر تأکید بر فرهنگ‌های زنده و دور شدن از نگاه صرف معماری)
برگزاری نشست‌های موضوعی منطقه‌ای و مطالعات موضوعی	۱۹۹۴- تاکنون	انجام مطالعات موضوعی با رویکرد مضامین انسانی و برگزاری نشست‌های منطقه‌ای به جهت توانمندسازی کشورها به منظور ارائه آثار کمتر نمایان شده در فهرست میراث جهانی و آماده‌سازی فهرست موقت

مطالعه ایکوموس

مطالعه «شکاف در فهرست میراث جهانی» (۲۰۰۵) در پاسخ به درخواست کمیته میراث جهانی در ۲۴ امین

- جلسه کمیته در کنز استرالیا (۲۰۰۰)، توسط ایکوموس انجام شد. در این مطالعه دلایل ایجاد شکاف در فهرست میراث جهانی به دو دسته اصلی تقسیم شده که عبارت‌اند از:
۱. ساختاری: مربوط به روند نامزدی میراث فرهنگی و مدیریت و حفاظت از آثار فرهنگی
 ۲. کیفی: مربوط به نحوه شناسایی و ارزیابی آثار؛ در این مطالعه نشان داده شده است که ضعف کیفی، در ارتباط با گونه‌ها، مضامین و موضوعات خاصی است که کمتر در فهرست میراث جهانی به ثبت رسیده‌اند. به‌منظور بررسی فهرست میراث جهانی، ایکوموس سه چارچوب مختلف را برای طبقه‌بندی آثار این فهرست معرفی می‌کند. این سه چارچوب مکمل یکدیگر هستند و در کنار هم راهی برای نزدیک شدن به چالش طبقه‌بندی ارائه می‌کنند، این سه چارچوب عبارت‌اند از:
 ۱. چارچوب گونه شناسی: که بر اساس دسته‌بندی که سابقاً توسط ایکوموس برای طبقه‌بندی میراث فرهنگی به‌منظور قرارگیری در فهرست میراث جهانی مورد استفاده قرار می‌گرفت.
 ۲. چارچوب زمانی- منطقه‌ای: که میراث را با توجه به زمان و مکان تقسیم‌بندی می‌کند.
 ۳. چارچوب موضوعی: که واکنش مردم نسبت به محیط فرهنگی‌اش را مشخص می‌کند (Jokilehto et al., 2005, 7).

چارچوب گونه شناسی^{۱۱}

این چارچوب اولین دسته از بررسی فهرست میراث جهانی و فهرست موقت است که دست‌کم از اولین سال‌های شکل‌گیری فهرست میراث جهانی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. این چارچوب بر پایه تقسیم‌بندی آثار در دسته‌های مشخصی از گونه‌های میراثی است؛ میراث باستان‌شناسی، سکونتگاه‌های شهری و روستایی، سایت‌های هنر صخره‌ای، سایت‌های فسیل، معماری بومی، معماری صنعتی و قرن ۲۰ و ... از جمله دسته‌بندی‌های این چارچوب است. البته دسته‌بندی‌های این چارچوب در طول زمان تغییراتی داشته به‌عنوان مثال در آخرین گزارش مرکز میراث جهانی از وضعیت برنامه استراتژی جهانی، برخی از دسته‌ها تغییر کرده و یا تلفیق شده‌اند (Ishizawa & Westrik, 2021).

ایکوموس در تجزیه و تحلیل فهرست میراث جهانی و فهرست موقت بر اساس این چارچوب برخلاف تجزیه و تحلیل‌های قبلی خود بجای استفاده از یک رویکرد تک‌دسته برای اموال ثبت‌شده در فهرست، از رویکرد چند دسته‌ای استفاده کرد زیرا به‌عنوان مثال شهر رم، جزو شهرهای تاریخی محسوب می‌شود، اما همچنین دارای آثار مهم باستانی و مذهبی باکیفیت میراث جهانی نیز هست (Jokilehto et al., 2005).

چارچوب زمانی - منطقه‌ای^{۱۲}

چارچوب زمانی - منطقه‌ای تلاشی برای شناسایی فرهنگ‌ها و تمدن‌های قابل‌توجهی است که در مناطق مختلف جهان، ظهور و توسعه یافته‌اند. همان‌طور که در بیانیه تنوع فرهنگی یونسکو (۲۰۰۱) آمده است: «فرهنگ در طول زمان و مکان اشکال متنوعی دارد. این تنوع در منحصربه‌فرد بودن و تعدد هویت گروه‌ها و جوامع تشکیل‌دهنده بشر تجسم یافته است» (UNESCO, 2001).

ضمن شناسایی ویژگی هر یک از آثار میراثی، لازم است که یک نامزد میراث جهانی در زمینه فرهنگی و تاریخ مناسب دیده شود. این شیوه چارچوب بر اساس شیوه رشد فرهنگ‌ها در مناطق مختلف جهان است. فرهنگ‌های مختلفی وجود داشته است که مناطق گسترده‌ای را از مرزهای جغرافیایی عبور داده و تحت تأثیر قرار داده‌اند. چارچوب زمانی - منطقه‌ای با توجه به مناطق جهان و جدول زمانی مربوط به هر منطقه به چند بخش تقسیم شده است. این چارچوب دو استثنا دارد؛ یکی بخش مرتبط با «تکامل اولیه انسان» از

پارینه‌سنگی تا عصر مفرغ و دیگری «دنیای مدرن» مربوط به دوره (جهانی‌سازی) از زمان جنگ جهانی اول (Jokilehto et al., 2005).

چارچوب موضوعی^{۱۳}

چارچوب موضوعی پیشنهادی، فهرستی فشرده از مسائلی را نشان می‌دهد که دارای ابعاد جهانی هستند، زیرا به‌طور بالقوه در مورد تمام بشریت کاربرد دارند. عناوین اصلی شامل وابستگی فرهنگی در جامعه، بیان خلاقیت در طراحی محیط ساخته‌شده، پاسخ به نیازهای معنوی، استفاده از منابع طبیعی، جابجایی مردم و توسعه فناوری است.

شناسایی معنا و ارزش نسبی یک اثر باید با شناسایی مضامین شروع شود، سپس با ارزیابی زمانی - منطقه‌ای ادامه داده شود و در نهایت گونه‌شناسی پیشنهادی تعریف شود. چارچوب موضوعی برای شناسایی موضوعات و یا مضامین دارای ارزش برجسته جهانی یک اثر که با آن مرتبط است، به کار می‌رود و دارای اهمیت است (Jokilehto, 2008,16).

چارچوب موضوعی بر اساس تجزیه و تحلیل توصیه‌های برآمده از استراتژی جهانی و همچنین با اشاره به فهرست‌های خاص هر کشور که از مضامین یا چارچوب‌های کلی مرتبط با وجود انسان در جهان شناسایی شده، شکل گرفته است. این نکته حائز اهمیت است که برخی از آثار خاص می‌توانند با چندین مضمون مختلف همراه شوند (Jokilehto et al., 2005,72-80).

روش پژوهش

پژوهش حاضر به جهت بهره‌گیری از شیوه تبیین و تفسیر در مقام داوری، پژوهشی کیفی محسوب می‌شود (حیدری، ۱۳۹۴، ۱۸۸) و مبنای این پژوهش نیز، شیوه ایکوموس در بررسی شکاف‌های فهرست میراث جهانی است. به‌منظور انجام پژوهش از روش توصیفی - تاریخی و توصیفی - تفسیری در مقام گردآوری داده استفاده شده است. بدین منظور کلیه پرونده‌های ثبتی آثار فهرست میراث جهانی ایران و اطلاعات منتشرشده از آثار فهرست موقت ایران در وبسایت مرکز میراث جهانی (URL_7) مورد بررسی قرار گرفته و آثار این دو فهرست در دو بخشی کلی و جزئی، که در بخش جزئی از چارچوب‌های مطالعه ایکوموس بهره برده شده، دسته‌بندی و بررسی شده است. شیوه بررسی آثار این دو فهرست نیز از طریق بررسی محتوای پرونده آثار و یا جستجوی کلیدواژه هر عنوان در متن پرونده‌های ثبتی آثار میراث جهانی یا پرونده‌های ثبت ملی و یا اطلاعات مربوط به فهرست موقت، بوده است. در مرحله تجزیه و تحلیل از روش توصیفی و مقایسه‌ای بهره برده شده است. در روش توصیفی داده‌های جمع‌آوری شده با تهیه و تنظیم جدول توزیع فراوانی، به‌صورت نمودار نمایش داده می‌شوند و خلاصه می‌گردند. هدف از روش توصیفی نمایش واقعیت موجود است. سپس با بهره‌گیری از روش مقایسه‌ای، اطلاعات توصیفی به‌دست آمده باهم مقایسه می‌شوند تا ارتباط دو یا چند مؤلفه از لحاظ معناداری (مشابهت و یا تفاوت) مشخص شوند (دلور، ۱۳۸۵، ۲۹۳). در نهایت نیز با توجه به مقایسه مؤلفه‌ها، اختلاف آن‌ها تبیین و تفسیر می‌گردد. در مورد این پژوهش نیز اطلاعات جمع‌آوری شده در دسته‌های چارچوب ایکوموس دسته‌بندی شده‌اند و با استفاده از تجزیه و تحلیل توصیفی، توزیع فراوانی هر دسته در نمودار نمایش داده شده است. سپس برحسب هر چارچوب، آمار هر دسته برحسب درصد، با آمار جهانی در آن دسته مقایسه شده و یا آمار دو فهرست میراث جهانی ایران و فهرست موقت ایران مورد تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای واقع شده‌اند. از آنجاکه هدف اصلی این پژوهش ترسیم وضع موجود است و نه علل پیدایش آن، در نهایت با

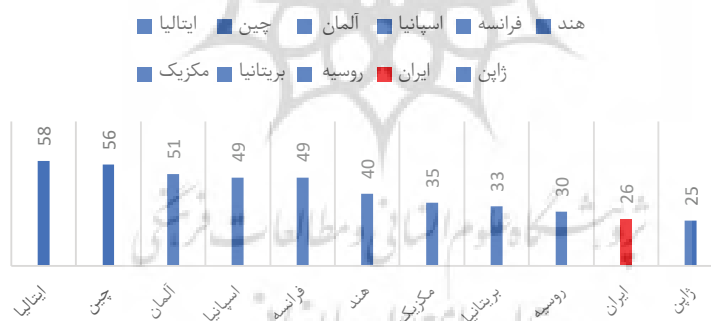
توجه به اولویت‌های کمیته میراث جهانی در ثبت آثار و همچنین اسناد بالادستی، که در بخش نظری به آن‌ها اشاره شده، اطلاعات به دست آمده از بخش تجزیه و تحلیل تبیین گردیده و در ادامه شکاف‌های فهرست میراث جهانی ایران و فهرست موقت ایران تفسیر شده است. به دلیل کاربرد یافته‌های پژوهش در فرایند انتخاب آثار در سطح کشور، پژوهش حاضر را می‌توان کاربردی دانست.

ایران و فهرست میراث جهانی

بعد از شکل‌گیری کنوانسیون ۱۹۷۲، ایران قانون الحاق به کنوانسیون را در هشتم دی‌ماه ۱۳۵۳، دقیقاً دو سال بعد از شکل‌گیری کنوانسیون، در مجلس شورای ملی به تصویب می‌رساند و رسماً به کشورهای عضو این کنوانسیون می‌پیوندد (URL_5).

اولین آثار ثبت شده ایران در فهرست میراث جهانی در بعد از انقلاب اسلامی در سال ۵۸ توسط دکتر شه‌ریار عدل به سرانجام می‌رسند. تخت جمشید، میدان نقش جهان اصفهان و چغازنبیل سه اثری بودند که در آن سال به فهرست میراث جهانی اضافه شدند. با اتفاقات پیش آمده بعد از انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی نزدیک به بیست و چهار سال در ارائه پیشنهاد برای قرارگیری در فهرست میراث جهانی وقفه ایجاد شد تا اینکه در سال ۱۳۸۲ مجموعه تخت سلیمان در تکاب آذربایجان غربی به فهرست میراث جهانی اضافه می‌شود. بعد از تخت سلیمان ایران به طور متوسط هر ساله یک یا دو اثر به فهرست میراث جهانی اضافه کرده است. در حال حاضر ایران ۲۶ اثر در فهرست میراث جهانی دارد که ۲۴ اثر آن فرهنگی است و تنها دو اثر طبیعی را به ثبت رسانده است^{۱۴}. از حیث تعداد آثار ثبت شده ایران در بین ده کشور با تعداد بالای آثار ثبت شده در فهرست میراث جهانی قرار دارد.

کشورهای با بیشترین تعداد آثار ثبت شده در فهرست میراث جهانی

شکل ۱. کشورهای با بیشترین تعداد آثار ثبت شده در فهرست میراث جهانی

منبع: برگرفته از URL_4

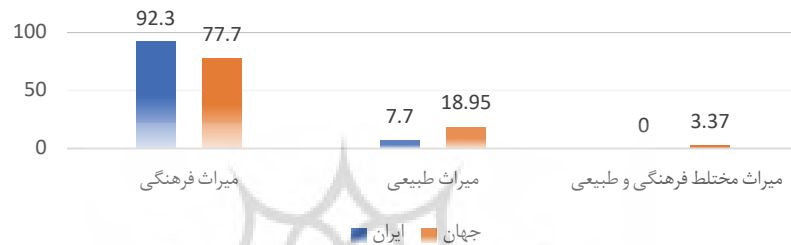
فهرست میراث جهانی ایران از آثار متعدد و متنوعی شکل گرفته است. بررسی فهرست میراث جهانی ایران از جنبه‌های مختلفی می‌تواند صورت پذیرد. به طور کلی می‌توان فهرست میراث جهانی ایران را از دو جنبه کلی و جزئی بررسی کرد. بررسی کلی با نگاهی به میراث فرهنگی و طبیعی است اما بررسی جزئی به دلیل پیچیدگی‌های میراث فرهنگی با تأکید بر این دسته از آثار و با رویکرد ایکوموس، انجام می‌شود.

بررسی کلی فهرست میراث جهانی ایران

متن کنوانسیون میراث جهانی و همچنین راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی چند دسته کلی برای

آثار ثبت شده در فهرست میراث جهانی ارائه می دهند؛ میراث فرهنگی، میراث طبیعی، میراث مختلط طبیعی و فرهنگی و آثار فرامرزی^{۱۵} دسته های کلی محسوب می شوند که نحوه ثبت این آثار بر اساس معیارهای ثبت و همچنین فرآیند ثبت آن ها متفاوت است. از همین رو در این بخش ابتدا به بررسی این چند دسته پرداخته خواهد شد و در ادامه توزیع جغرافیایی آثار ثبت شده ایران در سطح کشور تبیین خواهد شد. بررسی فهرست میراث جهانی ایران نشان می دهد که آثار طبیعی ۷/۷ درصد این فهرست را شکل می دهد و ۳/۹۲ درصد فهرست ایران نیز آثار فرهنگی است و هیچ اثر مختلط طبیعی و فرهنگی نیز در فهرست وجود ندارد؛ این در حالی است که در کل جهان تعداد آثار ثبت شده (تا سپتامبر ۲۰۲۱) در فهرست میراث جهانی ۱۱۵۴ اثر است که ۸۹۷ اثر آن را آثار فرهنگی و ۲۱۹ اثر طبیعی و ۳۹ اثر هم مختلط فرهنگی و طبیعی شکل می دهد.

درصد فراوانی میراث فرهنگی، طبیعی و مختلط در فهرست میراث جهانی ایران و جهان

شکل ۲. درصد فراوانی میراث فرهنگی، طبیعی و مختلط در فهرست میراث جهانی ایران و جهان

بررسی فهرست موقت (TL) ایران نیز به عنوان فهرست بالقوه به جهت ثبت در فهرست میراث جهانی نشان می دهد که از ۶۱ اثر موجود در آن ۴۷ اثر فرهنگی، ۱۲ اثر طبیعی و ۲ اثر مختلط طبیعی و فرهنگی است. همچنین بررسی بیشتر نشان می دهد که در فهرست میراث جهانی ۴۲ اثر فرامرزی دیده می شود؛ این در حالی است که هیچ اثر فرامرزی در حال حاضر در فهرست میراث جهانی ایران و یا فهرست موقت ایران دیده نمی شود. اما طبق برنامه ریزی انجام شده، در سال ۲۰۲۲ اولین سایت فرامرزی ایران با اضافه شدن کشور آذربایجان به اثر جنگل های هیرکانی که در سال ۲۰۱۹ توسط ایران به ثبت رسیده است، می تواند به ثمر بیانجامد (URL_6).

یکی از اهداف کمیته میراث جهانی برای راه اندازی برنامه استراتژی جهانی به منظور پر کردن شکاف های موجود در فهرست میراث جهانی، متعادل کردن اختلاف معنادار بین تعداد آثار ثبت شده فرهنگی و طبیعی و مختلط بود. از همین رو بود که با ایجاد محدودیت برای ثبت اثر از هر کشور، علاوه بر آن، تعداد آثار بررسی شده توسط این کمیته در هر سال را ۳۵ اثر اعلام نمود و اولویت بررسی آثار نیز به آثاری داده شد که یا از کشورهای با آثار کم باشند و یا از آن دسته آثار با اولویت ثبت بالا برای کمیته باشند. این در حالی است که آثار طبیعی، مختلط و فرامرزی در صدر این اولویت قرار دارند^{۱۶}.

ایران با وجود برخورداری از موارث فرهنگی متعدد، اما به جهت وضعیت جغرافیایی آن و همچنین برخورداری از آب و هوایی استثنایی، مکان های طبیعی خاصی را داراست که کمترین نمود را در فهرست میراث جهانی ایران داشته اند. در فهرست میراث طبیعی ملی ایران نیز ۸۹۷ اثر طبیعی وجود دارد^{۱۷} (وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، ۱۴۰۰) و این در حالی است که در فهرست موقت ایران نیز این اختلاف عددی بین آثار طبیعی و فرهنگی به قوت خود باقی است و این امر می تواند روند ثبت آثار را به جهت محدودیت های جدید کمیته میراث جهانی با مشکل همراه سازد.

بررسی توزیع جغرافیایی در سطح کشور

فهرست میراث جهانی ایران از آثار متنوعی شکل گرفته که در نقاط مختلف کشور جای گرفته‌اند. این فهرست شامل چندین اثر سریالی^{۱۸} (زنجیره‌ای) است که هر اثر شامل چندین سایت می‌شود که گاهی برخی از این سایت‌ها در کل کشور پخش شده‌اند. در انتخاب و ثبت آثار در فهرست میراث جهانی عوامل متعددی دخیل هستند، اما انتخاب متعادل این آثار در پهنه جغرافیایی یکی از عوامل مؤثر در انتخاب صحیح محسوب می‌شود. از همین رو بررسی توزیع جغرافیایی آثار ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی و همچنین آثار فهرست موقت (TL)، رویکردها و سیاست‌های ثبت آثار در مواجهه با توزیع متعادل در پهنه کشور را نشان می‌دهد. همچنین این بررسی می‌تواند در شناخت شکاف‌ها و یا عدم تعادل‌های احتمالی موجود در توزیع جغرافیایی آثار ثبت‌شده در کشور کمک کند.

به‌منظور برخورد صحیح با این تجزیه‌وتحلیل، کلیه آثار دو فهرست میراث جهانی و فهرست موقت ایران مورد بررسی قرار گرفته است. در این بررسی تمامی سایت‌های هر اثر ثبت شده و بالقوه، بر روی نقشه جانمایی شده و صرفاً اتکا به یک موقعیت مکانی برای یک اثر سریالی صورت نگرفته است. ملاک عمل در خصوص جانمایی سایت‌ها در مورد آثار ثبت‌شده، نقشه‌های موجود در پرونده اثر و نقشه‌های عرصه و حریم آن بوده و در خصوص آثار موجود در فهرست موقت، توضیحات توصیفی هر اثر بر روی وب‌سایت میراث جهانی بوده است (URL_7).

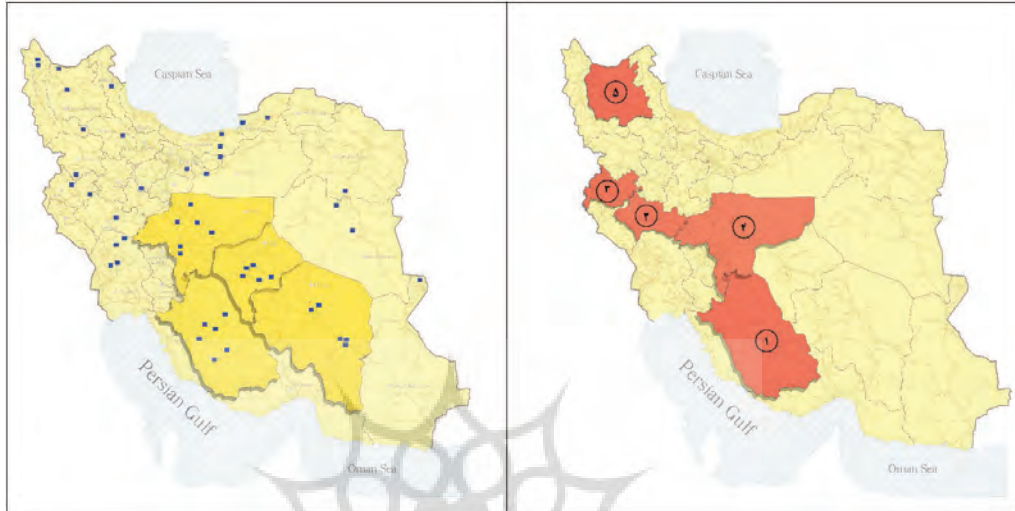
بررسی جانمایی آثار ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی به همراه سایت‌های آن‌ها بر روی نقشه نشان می‌دهد که تقریباً از اکثر استان‌های کشور سایت‌هایی در آثار ثبت شده حضور دارد اما تراکم این سایت‌ها در مرکز کشور بیشتر است؛ یعنی استان‌های اصفهان، فارس، کرمان و یزد بیشترین تعداد سایت‌های میراث جهانی را در خود جای داده‌اند. در خصوص میراث طبیعی هم با وجود اینکه دو اثر یعنی جنگل‌های هیرکانی و کویر لوت در فهرست قرار دارند اما تعداد بالای سایت‌های آن‌ها بخصوص در مورد جنگل‌های هیرکانی به‌وضوح دیده می‌شود. از همین رو سه استان شمالی کشور بیشترین سایت‌های طبیعی را در خود جای داده‌اند.

شکل ۳. نقشه جانمایی سایت‌های میراث جهانی ایران

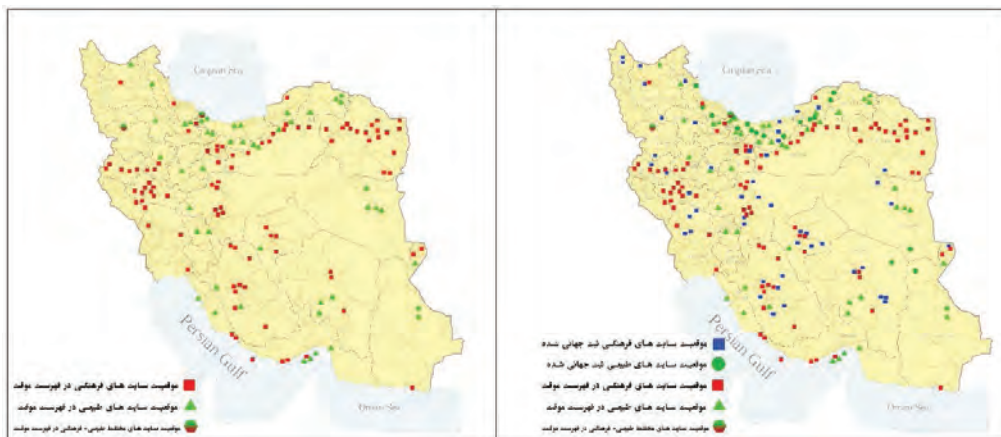
بررسی دقیق‌تر نشان می‌دهد که برخی از استان‌ها بخصوص استان‌های حاشیه ساحلی خلیج فارس هیچ نماینده‌ای در آثار ثبتی ندارند و تعدادی از استان‌های با آثار فرهنگی ملی بالا نهایتاً یک یا دو سایت میراث

جهانی را در خود جای داده‌اند. از جمله استان‌های خراسان رضوی، لرستان، کردستان، کرمانشاه و سیستان و بلوچستان. آمار اعلام شده توسط وزارت میراث فرهنگی در خصوص آثار ثبتی ملی غیرمنقول^{۱۹} استانی (وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، ۱۳۹۸) نشان می‌دهد که استان‌های فارس، لرستان، کرمانشاه، اصفهان و آذربایجان شرقی به ترتیب بیشترین آثار غیرمنقول فرهنگی ملی را در خود جای داده‌اند. این در حالی است که لرستان، کرمانشاه و آذربایجان شرقی کمترین تعداد سایت در میراث جهانی را دارند.

شکل ۴. نقشه سمت راست: استان‌های با بیشترین آثار ملی ثبت شده، نقشه سمت چپ: استان‌های با بیشترین آثار جهانی ثبت شده

البته نوع آثار غیرمنقول، دارا بودن ارزش برجسته جهانی و عوامل دیگر، در انتخاب آثار از گستره پهنه کشور موثر هستند. به همین منظور به جهت بررسی دقیق‌تر فهرست موقت ایران که آثار بالقوه به جهت ثبت در فهرست میراث جهانی را در خود جای داده‌اند نیز بر روی نقشه جانمایی شده است. بررسی شکل شماره (۵) نشان می‌دهد که تقریباً خلأهای موجود در فهرست میراث جهانی و توزیع متعادل سایت‌های فرهنگی و طبیعی در فهرست موقت به خوبی پوشش داده شده و سایت‌های بالقوه طیف وسیعی از استان‌ها و مناطق جغرافیایی کشور را در بر گرفته است. با در نظر گرفتن پرونده «کاروانسراهای ایران» که در سال ۱۳۹۹ ارسال شده و در سال ۱۴۰۱ در نوبت بررسی است و شامل ۵۶ کاروانسرا در ۲۴ استان می‌شود، به‌تنهایی می‌تواند تعادل مشخصی در توزیع جغرافیایی در کشور ایجاد کند به‌گونه‌ای که با ثبت احتمالی کاروانسراهای ایران، تنها دو استان بدون اثر ثبتی میراث جهانی خواهند بود.

شکل ۵. نقشه سمت راست: جانمایی سایت‌های فهرست موقت و میراث جهانی ایران، نقشه سمت چپ: جانمایی سایت‌های فهرست موقت ایران

در کنار هم قرار دادن این دو فهرست در شکل شماره (۵) نشان می‌دهد که روند ثبت آثار و نامزدهای احتمالی و توزیع جغرافیایی آن‌ها از روندی متعادل و متناسب برخوردار است که نقاط مختلف کشور را در امر ثبت جهانی درگیر کرده است اما همچنان تمرکز این آثار در استان‌های مرکزی به‌وضوح دیده می‌شود و این روند در فهرست موقت نیز تشدید شده است.

بررسی جزئی فهرست میراث جهانی ایران

بررسی جزئی فهرست میراث جهانی به ماهیت آثار ثبت‌شده می‌پردازد. هدف از این بررسی، ترسیم وضع موجود از تنوع گونه‌ها و موضوعات مختلف میراثی در فهرست میراث جهانی و فهرست موقت است تا شکاف‌های احتمالی در جهت کمتر نمایان شدن گونه‌های خاص از میراث روشن شود و فهرست میراث جهانی کشور و به تبع آن فهرست میراث جهانی متعادل، معتبر و نماینده گردد. تغییر مفهوم میراث فرهنگی در دهه‌های بعد از شکل‌گیری کنوانسیون تا به امروز، از یک اثر صرف کالبدی به یک مفهوم انسانی با تمامی جنبه‌های ملموس و ناملموس تجسم‌یافته در کالبد، که همواره در حال تغییر است، از سویی، و همچنین اولویت کمیته میراث جهانی بر ثبت آثار با طیف وسیعی از مضامین و موضوعات کمتر ثبت‌شده، که اغلب این مفاهیم در گستره میراث فرهنگی جای گرفته‌اند، همگی سبب شده تا بر پیچیدگی شناخت شکاف‌های فهرست میراث جهانی در بخش میراث فرهنگی به نسبت میراث طبیعی بیفزاید؛ از همین رو به جهت پیچیدگی‌های موجود در میراث فرهنگی، رویکرد این بررسی در این بخش بر میراث فرهنگی معطوف خواهد بود.

همان‌طور که در راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی نیز بیان شده^{۲۰} از کشورهای عضو درخواست شده تا با همراهی با برنامه استراتژی جهانی و با استفاده از مطالعات ایکوموس و IUCN فهرست موقت و فهرست میراث جهانی خود را هماهنگ کنند (UNESCO World Heritage Centre, 2019). مطالعه ایکوموس به‌عنوان یک مرجع در جهت بررسی فهرست موقت و فهرست میراث جهانی در جلسات منطقه‌ای یونسکو برای کشورهای عضو مورد استفاده قرار می‌گیرد و مبنای بررسی میراث جهانی و فهرست موقت است. از همین رو و بر اساس مطالعه ایکوموس فهرست میراث جهانی، و در مواردی فهرست موقت، ایران در سه چارچوب گونه‌شناسی، منطقه‌ای - زمانی و موضوعی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بررسی گونه شناسی

ایکوموس در سال ۲۰۰۵ چندین دسته به جهت بررسی گونه شناسی فهرست میراث جهانی و فهرست موقت معرفی کرده بود که آثار این دو فهرست را برحسب گونه‌های میراثی هر اثر دسته‌بندی می‌کرد (Jokilehto, 2005, 33). این دسته‌بندی در آخرین گزارش مرکز میراث جهانی (Ishizawa & Westrik, 2021) در ارتباط با برنامه استراتژی جهانی که در مارس سال ۲۰۲۱ منتشر شد کمی تغییر کرده و اندکی جمع‌بندی شده است؛ این تغییرات را می‌توان در چهار دسته تقسیم‌بندی کرد. برخی از دسته‌ها بدون تغییر مانده‌اند، به‌عنوان مثال «منظرهای فرهنگی»، «هنر صخره‌ای»، «فسیل‌ها» و «معماری بومی»، برخی دیگر تغییر نام داده‌اند ولی با همان مفهوم گزارش ۲۰۰۵ در گزارش ۲۰۲۱ به کار رفته‌اند؛ مثل «آثار نظامی» که در نسخه ۲۰۰۵ اسم برده شده اما همان مفهوم در گزارش ۲۰۲۱ با نام «استحکامات» به کار رفته است، در این مورد می‌توان به «مسیرهای فرهنگی» و «میراث قرن ۲۰ام» نیز اشاره کرد. در گزارش ۲۰۲۱، برخی از دسته‌های گزارش ۲۰۰۵ با هم ادغام شده‌اند، مثل «مجموعه‌ها و بناهای تاریخی» که با مقبره‌ها و «معماری سمبولیک» ادغام شده‌اند و یک دسته کلی «بناها، کاخ‌ها، قلعه‌ها، ساختمان‌های تاریخی تک، مجموعه‌ها و مقبره‌ها» را شکل داده‌اند. در نهایت برخی از دسته‌ها به علت همپوشانی با دسته‌های چارچوب موضوعی از دسته‌بندی گونه شناسی در نسخه ۲۰۲۱ حذف شده‌اند؛ به‌عنوان مثال «معماری مذهبی» که به‌طور کامل در مطالعات موضوعی به آن پرداخته شده است. در مجموع می‌توان گفت که این تغییرات چندان دسته‌بندی گونه شناسی مطالعه ۲۰۰۵ را تحت تأثیر قرار نداده چون یا همان دسته‌ها در گزارش ۲۰۲۱ مورد استفاده قرار گرفته‌اند و یا نهایتاً تغییر نام داده‌اند و در نتیجه همه دسته‌بندی‌های گزارش ۲۰۰۵ در این تحلیل مورد بررسی قرار گرفته‌اند و دسته‌هایی نیز که حذف گردیده‌اند به‌طور مفصل در چارچوب موضوعی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. به همین جهت مبنای دسته‌بندی گونه شناسی میراث فرهنگی در این بخش، دسته‌بندی آخرین گزارش کمیته میراث جهانی در ارتباط با استراتژی جهانی (Ishizawa & Westrik, 2021) است تا بتوان نتایج ارزیابی فهرست موقت و فهرست میراث جهانی ایران را با آمار به‌روز جهانی مقایسه کرد. نکته مهم دیگر در بررسی گونه شناسی این است که مطابق مطالعه ایکوموس در سال ۲۰۰۵ از رویکرد چند دسته‌ای بهره برده شده به این معنی که ممکن است هر اثر با توجه به ماهیت آن اثر در چند دسته قرار بگیرد. ملاک عمل در این خصوص، در مورد آثار ثبت‌شده، توصیف و توجیه اثر در پرونده ثبتی آن در ارتباط با عرصه آن اثر است و در مورد آثار فهرست موقت اطلاعات توصیفی هر اثر در وبسایت میراث جهانی است (URL_7) و در مواردی اطلاعات تکمیلی از پرونده‌های ثبت ملی آن‌ها استخراج شده است. به جهت جمع‌آوری داده‌ها از بررسی محتوای پرونده‌ها و همچنین جستجوی کلیدواژه در متن این پرونده‌ها، استفاده شده است. نظر به بررسی محتوایی متون پرونده آثار و یا اطلاعات موجود از آن‌ها، ملاک عمل در خصوص ماهیت هر عنوان دسته، مطالعات موضوعی ایکوموس (URL_8) و مطالعات ایکوموس (Jokilehto et al., 2005, 16) قرار گرفته است.

جدول ۲. جدول گونه‌بندی آثار فرهنگی فهرست موقت و فهرست میراث جهانی ایران

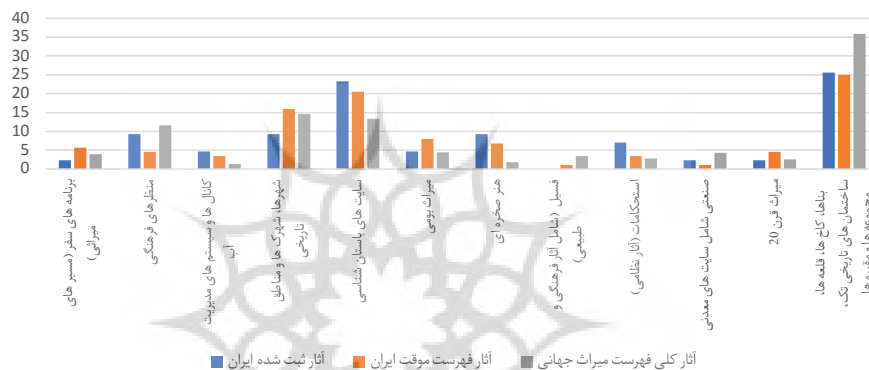
آثار فهرست موقت	آثار میراث جهانی	برنامه‌های سفر (مسیرهای میراثی) Itineraries (Heritage routes)
معماری سکونت‌گاه‌های تاریخی در امتداد سواحل شمالی خلیج فارس (سیراف، کنگ، لافت، کیش و مکران)، محور غزنوی- سلجوقی خراسان، کاروانسرای ایرانی، راه ابریشم، بندر تاریخی سیراف	منظر باستان‌شناسی ساسانی استان فارس	

منظرهای فرهنگی Cultural landscapes	بیم و منظر فرهنگی آن، باغ ایرانی، منظر فرهنگی میمند، منظر فرهنگی اورامانات	منظر فرهنگی الموت، منظر فرهنگی کنگ، منظر تاریخی - طبیعی ایذه، منظر فرهنگی توس
کانال‌ها و سیستم‌های مدیریت آب Canals and water management systems	سیستم هیدرولیکی تاریخی شوشتر، قنات ایرانی	منظر فرهنگی کنگ، مجموعه پل‌های تاریخی، دیوار بزرگ گرگان
شهرها، شهرک‌ها و مناطق تاریخی Historic areas, cities, towns	میدان امام اصفهان، بیم و منظر فرهنگی آن، مجموعه بازار تاریخی تبریز، شهر تاریخی یزد	معماری سکونت‌گاه‌های تاریخی خلیج فارس، بسطام و خرقان، بازار قیصریه لار، منظر فرهنگی کنگ، ساختار فرهنگی تاریخی کرمان، منظر فرهنگی - تاریخی رامسر، شهر تاریخی ماسوله، شهر تاریخی میبد، بندر تاریخی سیراف، بافت تاریخی دامغان، محور فرهنگی تاریخی فین - سیلک - کاشان، مجموعه زندیه استان فارس، منظر فرهنگی توس، خیابان ولیعصر
سایت‌های باستان‌شناسی Archaeological sites	پرسپولیس، چغازنبیل، تخت سلیمان، پاسارگاد، باغ ایرانی، شهر سوخته، شوش، منظر باستان‌شناسی ساسانی استان فارس، بیستون، بیم و منظر فرهنگی آن	چگاسفلی (منظره آئینی چگاسفلی)، مجموعه فیروزآباد، هگمتانه، مجموعه تاریخی قصر شیرین، بنای تاریخی کنگاور، جیرفت، دره خرم‌آباد، کوه خواجه، پرسپولیس و ساختمان‌های مربوطه، شوش، تپه سیلک، بافت تاریخی دامغان، طاق‌بستان، دیوار بزرگ گرگان، بندر تاریخی سیراف، منظر فرهنگی توس، محور فرهنگی تاریخی فین - سیلک - کاشان، زوزن
میراث بومی Vernacular heritage	منظر فرهنگی میمند، منظر فرهنگی اورامانات	منظر فرهنگی کنگ، معماری سکونت‌گاه‌های تاریخی خلیج فارس، شهر تاریخی ماسوله، شهر تاریخی میبد، روستای تاریخی ایبانه، خانه ایرانی در فلات مرکزی، بندر تاریخی سیراف
هنر صخره‌ای Rock Art	بیستون، منظر باستان‌شناسی ساسانی استان فارس، منظر فرهنگی اورامانات	مجموعه فیروزآباد، نقش رجب و نقش رستم، مجموعه تاریخی - طبیعی غار کرفتو، پرسپولیس و ساختمان‌های مرتبط، طاق‌بستان، منظر تاریخی - طبیعی ایذه
فسیل (شامل آثار فرهنگی و طبیعی) Fossil (including natural and cultural properties)	دره خرم‌آباد	
استحکامات Fortifications	تخت سلیمان، بیم و منظر فرهنگی آن، شهر تاریخی یزد	منظر فرهنگی الموت، مجموعه ایزدخواست، دیوار بزرگ گرگان
صنعتی، شامل سایت‌های معدن Industrial, including mining sites	راه آهن سراسری ایران	میراث صنعتی نساجی در فلات مرکزی ایران
میراث قرن ۲۰ 20th Century heritage	راه آهن سراسری ایران	خیابان ولیعصر، نامزدهای سریالی میراث مدرن تهران، منظر فرهنگی تاریخی رامسر، دانشگاه تهران

<p>آسیاد، بسطام و خرقان، بازار قیصریه لار، مجموعه فیروزآباد، محور غزنوی - سلجوقی خراسان، بنای تاریخی کنگاور، مجموعه مقدس امام رضا (ع)، مسجد جامع اصفهان، مسجد کبود، ساختار فرهنگی - تاریخی کرمان، کوه خواجه، صومعه سنت امانپرکیچ (جلفای جدید)، کاروانسرای ایرانی، نامزدهای سریالی میراث مدرن تهران، مجموعه شیخ احمد جام، شوش، مجموعه ایزدخواست، خانه ایرانی در فلات مرکزی، زوزن، مجموعه زندیه استان فارس، منظر فرهنگی توس، دانشگاه تهران</p>	<p>میدان امام اصفهان، تخت سلیمان، پاسارگاد، سلطانیه، مجموعه آثار رهبانی ارامنه (کلیساهای ارامنه)، آرامگاه و خانقاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، باغ ایرانی، گنبد قابوس، بازار تبریز، مسجد جامع اصفهان، کاخ گلستان</p>	<p>بناها، کاخ‌ها، قلعه‌ها، ساختمان‌های تاریخی تک، مجموعه‌ها و مقبره‌ها Monuments, palaces, castles, single historic buildings, ensembles and tombs</p>
--	---	--

درصد فراوانی هر کدام از دسته‌های گونه‌بندی میراث فرهنگی در ارتباط با فهرست میراث جهانی و فهرست موقت ایران و

فهرست کلی میراث جهانی

شکل ۶. درصد فراوانی هرکدام از دسته‌های گونه‌بندی میراث فرهنگی در ارتباط با فهرست میراث جهانی و فهرست موقت ایران و فهرست کلی میراث جهانی ۲۰۲۱

بررسی شکل شماره (۶) نشان می‌دهد که چند گروه از گونه‌های میراثی به‌خوبی در فهرست میراث جهانی ایران نمایان شده‌اند؛ «بناها، کاخ‌ها، قلعه‌ها، ساختمان‌های تاریخی تک، مجموعه‌ها و مقبره‌ها»، ۲۵/۵۸ درصد فهرست میراث جهانی ایران را شکل می‌دهند، همچنین «سایت‌های باستان‌شناسی» با ۲۳/۲۵ درصد، در رتبه‌ی بعدی بیشترین سایت در فهرست میراث جهانی ایران جای دارد. نکته مهم فهرست میراث جهانی ایران، تعداد آثار منظرهای فرهنگی در این فهرست است که با ۹/۳۰ درصد سهم فراوانی در فهرست میراث جهانی داشته و تقریباً به اندازه سهم جهانی این‌گونه در فهرست کلی میراث جهانی، در فهرست ایران سهم دارد. اما همچنان برخی از گونه‌های میراثی سهم بسیار اندکی در فهرست میراث جهانی ایران دارند؛ میراث صنعتی، میراث قرن ۲۰، مسیره‌های میراثی و میراث بومی. همچنین هیچ اثری با موضوع فسیل در فهرست میراث جهانی ایران حضور ندارد. البته این شکاف بین آثار کمتر نمایان شده و آثار با نمایندگی بالا در فهرست کلی میراث جهانی هم دیده می‌شود اما در برخی از گونه‌ها مثل میراث صنعتی، مسیره‌های میراثی و فسیل‌ها این شکاف در فهرست میراث جهانی ایران بیشتر به چشم می‌خورد. بررسی فهرست موقت ایران هم نشان می‌دهد که الگوی آثار موجود در فهرست موقت تقریباً از الگوی فهرست میراث جهانی ایران پیروی می‌کند و فهرست موقت موجود عملاً نمی‌تواند شکاف‌های موجود در فهرست میراث جهانی ایران را پر کند. به ترتیبی که همچنان بناهای تاریخی، قلعه‌ها و... در کنار سایت‌های باستان‌شناسی و شهرها، شهرک‌ها و

مناطق تاریخی بیشترین سهم را در فهرست موقت دارند در حالیکه این سه دسته در کنار منظرهای فرهنگی، بیشترین نمایندگی را در فهرست میراث جهانی ایران دارند. از سویی در مورد میراث صنعتی با وجود اینکه کمترین نمایندگی را در فهرست میراث جهانی ایران دارد اما این گونه کمترین نمایندگی را با ۱/۰۷ درصد در فهرست موقت ایران نیز دارد. البته نقاط امیدوارکننده‌ای برای جبران خلأ در برخی از گونه‌های میراث از جمله میراث بومی و میراث قرن ۲۰ در فهرست موقت ایران دیده می‌شود، اما همچنان در برخی از گونه‌ها شکاف عمیق است، بخصوص در فسیل‌ها که به سایت‌هایی اشاره دارد که خواستگاه انسان و تکامل این گونه را در بر می‌گیرد و در فهرست موقت تنها اثر «دره خرم‌آباد» به آن می‌پردازد.

بررسی زمانی - منطقه‌ای

ایکوموس به منظور بررسی آثار فهرست میراث جهانی در چارچوب زمانی - منطقه‌ای، پهنه جغرافیایی کره زمین را به چند منطقه تقسیم نموده و دوره‌های تاریخی عمده تأثیرگذار هر منطقه را مشخص کرده است. البته در کنار دوره‌های تاریخی هر منطقه، ایکوموس دو دوره زمانی استثنا یعنی الف- دوره زمانی تکامل اولیه انسان (دوره پارینه‌سنگی، دوره‌های میان‌سنگی، عصر مفرغ و عصر آهن) و ب- دنیای مدرن (جنگ جهانی اول تا جنگ جهانی دوم و دوره‌های بعد از جنگ جهانی دوم و جنگ سرد) که همه مناطق را شامل می‌شوند، نیز معرفی نموده است (Jokilehto et al., 2005).

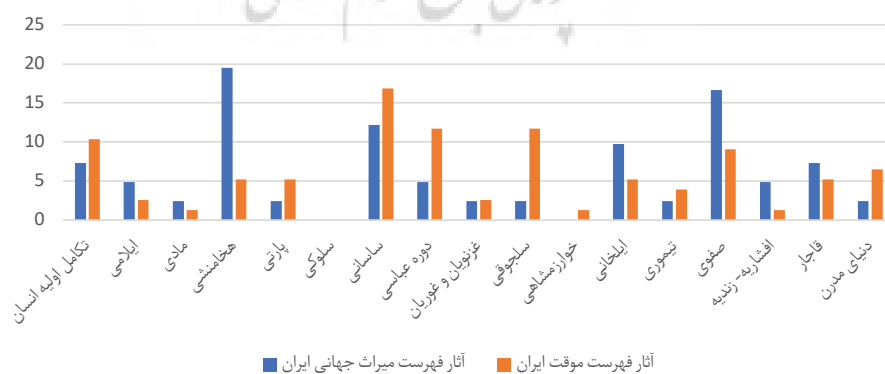
به جهت بررسی آثار ایران در چارچوب زمانی - منطقه‌ای، از دوره‌های تاریخی عمده منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا و دو دوره زمانی استثنا که ایکوموس در مطالعه ۲۰۰۵ خود مشخص نموده، بهره برده شده است، با ذکر این نکته که دو دوره خوارزمشاهی و افشاریه-زندیه که در مطالعه ایکوموس به آن‌ها اشاره نشده، در این پژوهش به جدول اضافه شده است. بدین منظور، کلیه آثار فهرست میراث جهانی ایران و فهرست موقت ایران مورد بررسی قرار گرفته‌اند. ملاک عمل در خصوص آثار میراث جهانی ایران، پرونده ثبتی اثر (بخش‌های توصیف، تاریخچه و توجیه) و در مورد آثار فهرست موقت، اطلاعات منتشرشده در وب‌سایت مرکز میراث جهانی (URL_7) موجود است. نکته دیگر در این بررسی، این مطلب است که دوره‌های تاریخی عمده هر اثر مدنظر بوده و از رویکرد چند دسته‌ای نیز استفاده شده و برخی از آثار مثلاً مناظر فرهنگی یا شهرها در چند دوره زمانی عمده که شکل گرفته و یا توسعه یافته‌اند، تقسیم‌بندی شده‌اند.

جدول ۳. دسته‌بندی زمانی - منطقه‌ای آثار فرهنگی فهرست میراث جهانی و موقت ایران

آثار فهرست موقت ایران	آثار میراث جهانی ایران	
دره خرم‌آباد، چگاسفلی، جیرفت، مجموعه تاریخی طبیعی غار کرفتو، تپه سیلک، شهر تاریخی میبد، محور فرهنگی تاریخی فین- سیلک-کاشان، خانه ایرانی در فلات مرکزی	منظر فرهنگی اورامانات، شهر سوخته، شوش	دوره تکامل اولیه انسان
شوش، منظر تاریخی طبیعی ایذه	چغازنبیل، شوش	ایلامی
هگمتانه	منظر فرهنگی میمند	مادی
نقش رجب و نقش رستم، پرسپولیس و ساختمان‌های مرتبط دیگر، شوش، منظر فرهنگی توس	بیستون، بزم و منظر فرهنگی آن، پاسارگاد، پرسپولیس، سیستم هیدرولیکی تاریخی شوشتر، شوش، باغ ایرانی، قنات ایرانی	هخامنشی
معماری سکونت‌گاه‌های تاریخی حاشیه شمالی خلیج فارس، بنای تاریخی کنگاور، کوه خواجه، بافت تاریخی دامغان	بیستون	پارتی
		سلوکی

ساسانی	بم و منظر فرهنگی آن، آثار رهبانی ارمنی، منظر فرهنگی میمند، منظر باستان‌شناسی ساسانی استان فارس، تخت سلیمان	معماری سکونتگاه‌های تاریخی خلیج فارس، مجموعه فیروزآباد، مجموعه تاریخی قصر شیرین، بنای تاریخی کنگاور، کوه خواجه، نقش رجب و نقش رستم، طاق‌بستان، مجموعه پل‌های تاریخی، مجموعه ایزدخواست، دیوار بزرگ گرگان، شهر تاریخی میبد، بندر تاریخ سیراف، روستای تاریخی ایبانه
دوره عباسیان	مسجد جامع اصفهان، شهر تاریخی یزد	بسطام و خرقان، منظر فرهنگی الموت، مجموعه مقدس امام رضا (ع)، مسجد جامع اصفهان، مجموعه پل‌های تاریخی، بندر سیراف، بافت تاریخی دامغان، محور فرهنگی تاریخی فین-سیلک-کاشان، منظر فرهنگی نوس
غزنویان و غوریان	گنبد قابوس	آسیاد، محور غزنوی- سلجوقی خراسان
سلجوقی	مسجد جامع اصفهان	بازار قیصریه لار، محور غزنوی- سلجوقی خراسان، مجموعه مقدس امام رضا (ع)، مسجد جامع اصفهان، کاروانسرای ایرانی، مجموعه شیخ احمد جام، شهر تاریخ ماسوله، بافت تاریخی دامغان، روستای تاریخی ایبانه
خوارزمشاهی	زوزن	
ایلخانی	سلطانیه، تخت سلیمان، شهر تاریخی یزد، آرامگاه و خانقاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی	بسطام و خرقان، کاروانسرای ایرانی، مجموعه شیخ احمد جام، شهر تاریخی ماسوله
تیموری	آرامگاه و خانقاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی	مجموعه مقدس امام رضا (ع)، مسجد کبود، مجموعه شیخ احمد جام
صفوی	میدان امام اصفهان، بم و منظر فرهنگی آن، مسجد جامع اصفهان، آرامگاه و خانقاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، باغ ایرانی، منظر فرهنگی میمند	منظر فرهنگی کنگ، مجموعه مقدس امام رضا (ع)، مسجد جامع اصفهان، ساختار فرهنگی تاریخی کرمان، صومعه سنت آمنایرکیچ (جلفای جدید)، کاروانسرای ایرانی، مجموعه شیخ احمد جام
افشاریه- زندیه	باغ ایرانی، بازار تبریز	مجموعه زندیه استان فارس
قاجاریه	کاخ گلستان، باغ ایرانی، بازار تبریز	میراث صنعتی نساجی در فلات مرکزی ایران، مجموعه شیخ احمد جام، خانه ایرانی در فلات مرکزی، خیابان ولیعصر
دنیای مدرن	راه آهن سراسری ایران	نامزدهای سریالی میراث مدرن تهران، منظر فرهنگی تاریخی رامسر، دانشگاه تهران، خیابان ولیعصر، میراث صنعتی نساجی در فلات مرکزی ایران

درصد فراوانی تعداد آثار فهرست موقت و فهرست میراث جهانی ایران در دوره‌های زمانی مختلف

شکل ۷. درصد فراوانی تعداد آثار فهرست موقت و فهرست میراث جهانی ایران در دوره‌های زمانی مختلف^{۲۳}

بررسی زمانی - منطقه‌ای فهرست میراث جهانی ایران نشان می‌دهد که تقریباً دوره‌های تاریخی عمده در ایران در فهرست میراث جهانی نماینده دارند و همچنین می‌توان دید که تعادل نسبی بین آثار قبل از اسلام و بعد از اسلام در این فهرست وجود دارد. البته برخی از دوره‌های تاریخی بیشتر از دیگر دوره‌ها نماینده در فهرست دارند؛ دوره هخامنشی (۱۹/۵۱ درصد)، دوره صفوی (۱۶/۶۳ درصد)، دوره ساسانی (۱۲/۱۹ درصد)، ایلخانی (۹/۷۵ درصد). نکته دیگر نمایندگی مناسب دوره تکامل اولیه انسان در فهرست میراث جهانی است. همچنین در این بررسی می‌توان دید که در دوره‌های تاریخی که کمتر نماینده در فهرست میراث جهانی ایران دارند، در فهرست موقت تا حدودی کمبود آن‌ها جبران شده و همچنین دوره‌های با نمایندگی بالا در فهرست میراث جهانی، در فهرست موقت از نماینده کمتری برخوردارند. البته نقطه‌ضعف فهرست موقت را می‌توان تعداد بالای آثار دوره ساسانی علی‌رغم نمایندگی مناسب این دوره در فهرست میراث جهانی دانست. همچنین می‌توان از عدم توجه به جبران نمایندگی کمتر برخی دوره‌ها از جمله دوره‌های مادی، ایلامی، پارتی قبل از اسلام و دوره تیموری بعد از اسلام در فهرست موقت یاد کرد.

بررسی موضوعی

بررسی موضوعی به مضامینی می‌پردازد که ارتباط بین انسان با محیط پیرامونش را در قالب میراث فرهنگی بیان می‌کند. به نوعی واکنش مردم به محیط فرهنگی‌شان مدنظر است. از همین رو در این بخش مضامین ملموس تا ناملموس بررسی می‌شوند و شش موضوع اصلی که هرکدام به موضوعات فرعی تقسیم می‌شود مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرند. موضوعاتی از قبیل «بیانی از جامعه» که به ارزش‌های ناملموس یک بنای تاریخی و یا سایت می‌پردازد. ارجاعات تحت این موضوع به رویدادها، سنت‌ها، باورها، سنت‌های زنده، عقاید، آثار هنری و ادبی که با ارزش‌های برجسته جهانی آثار میراث جهانی در ارتباط هستند، مرتبط‌اند. موضوعات دیگر از جمله «پاسخ‌های خلاق و تداوم» که به جنبه‌های ملموس و گونه‌شناسی بناها، مجموعه‌ها و سایت‌ها می‌پردازد، «پاسخ‌های معنوی (ادیان)» که به جنبه‌های معنوی آثار که در ارزش برجسته جهانی اثر به تصویر درآمده، اشاره دارد، «توسعه و بهره‌برداری از منابع» که شیوه‌های امرارمعاش و تولید برای استفاده از منابع طبیعی را در بر می‌گیرد، «حرکت مردم» که به آثار مرتبط با حمل و نقل و حرکت مردم از جمله کوچ و... می‌پردازد و در نهایت «توسعه تکنولوژی» که به موضوعاتی از قبیل تبدیل و استفاده انرژی، پردازش اطلاعات و فناوری جامعه شهری می‌پردازد. این مفاهیم بر اساس تجزیه و تحلیل ایکوموس در سال ۲۰۰۵ استخراج شده‌اند. نکته مهم در این تجزیه و تحلیل تأکید بر آثار ثبت شده در فهرست میراث جهانی است و آثار فهرست موقت در این تجزیه و تحلیل بررسی نشده‌اند، زیرا به دلیل گستردگی مفاهیم نیاز به اطلاعات جامع و کاملی است که از آن‌ها در توجیه ارزش برجسته جهانی اثر مورد استفاده قرار می‌گیرد، اما به دلیل اطلاعات کم و ناقص آثار فهرست موقت ایران، نمی‌توان تحلیلی دقیق از این آثار نسبت به بررسی موضوعی ارائه کرد. از همین رو ملاک عمل در خصوص آثار فهرست میراث جهانی ایران، توجیه و توصیف بیان شده در پرونده ثبتی هر اثر است. نکته دیگر اینکه در این بررسی نیز همانند بررسی‌های قبلی، از رویکرد چند دسته‌ای بهره برده شده و با توجه به ماهیت چندگانه هر اثر و وجوه ملموس و ناملموس آن در چندین دسته قرار گرفته‌اند.

جدول ۴. دسته‌بندی موضوعی آثار فرهنگی فهرست میراث جهانی ایران

دسته‌بندی موضوعی	آثار فهرست میراث جهانی ایران
۱- سکونت‌گاه‌های بومی	منظر فرهنگی میمند، منظر فرهنگی اورامانات
۲- معماری مذهبی و یادبودی (معابد، کنیسه‌ها، کلیساها، مساجد، مقبره‌ها، گورستان‌ها، زیارتگاه‌ها، یادبودها)	مجموعه آثار رهبانی ارمنی، بم و منظر فرهنگی آن، منظر فرهنگی اورامانات، گنبد قابوس، شهر تاریخی یزد، مسجد جامع اصفهان، سلطانیه، میدان امام اصفهان، تخت سلیمان، چغازنبیل، پاسارگاد، منظر باستان‌شناسی ساسانی، شهر سوخته، شیخ صفی‌الدین اردبیلی، بازار تبریز
۳- اهرام، ابلیسک، مناره‌ها، ناقوس‌ها	مجموعه آثار رهبانی ارمنی، گنبد قابوس، منظر باستان‌شناسی ساسانی
۴- قلعه‌ها، کاخ‌ها، اقامتگاه‌ها	بم و منظر فرهنگی آن، کاخ گلستان، میدان امام اصفهان، پاسارگاد، پرسپولیس، باغ ایرانی، سلطانیه، تخت سلیمان، منظر باستان‌شناسی ساسانی، سیستم هیدرولیک تاریخی شوشتر
۵- ساختمان‌های دولتی و عمومی و تالارهای شهر، ساختمان‌های دولتی بزرگ، دادگاه‌ها، دفاتر پست، میادین اصلی عمومی	کاخ گلستان، شهر تاریخی یزد، میدان امام اصفهان، پاسارگاد، پرسپولیس، شیخ صفی‌الدین اردبیلی، شوش
۶- ساختمان‌های آموزشی و عمومی (مدارس، دانشگاه‌ها، بیمارستان‌ها، سازه‌های ورزشی، حمام‌ها، هتل‌ها، زندان‌ها، کانال‌های آب و ...)	بم و منظر فرهنگی آن، منظر فرهنگی میمند، شهر تاریخی یزد
۷- معماری تفریحی (سرگرمی) (تئاترها، سالن‌های نمایش، امکانات ورزشی، موزه‌ها، کتابخانه‌ها، مخزن‌ها و ...)	بم و منظر فرهنگی آن، کاخ گلستان، شهر تاریخی یزد، میدان امام اصفهان، پاسارگاد، شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۸- معماری کشاورزی (مزارع، انبارها، اصطبل‌ها، سیلواها و ...)	منظر فرهنگی اورامانات، قنات ایرانی، بم و منظر فرهنگی آن، باغ ایرانی
۹- معماری تجاری (ساختمان‌های اداری، بانک‌ها، انبارها و ...)	بم و منظر فرهنگی آن، شهر تاریخی یزد، میدان امام اصفهان، بازار تبریز
۱۰- معماری صنعتی (کارخانه‌ها، معادن، فروشگاه‌ها، پالایشگاه‌ها، نیروگاه‌ها، مدیریت آب و ...)	
۱۱- معماری الف- مرزهای تقویت‌شده	
نظامی ب- برج و باروها، قلعه‌ها، خانه‌های مستحکم	بم و منظر فرهنگی آن، شهر تاریخی یزد، چغازنبیل، تخت سلیمان
۱۲- سازه‌های حمل‌ونقل (جاده‌ها، بنادر، کانال‌ها، پل‌ها و ...)	سیستم هیدرولیک تاریخی شوشتر، راه‌آهن سراسری ایران
۱۳- خانه‌های غاری (دستکند)	منظر فرهنگی میمند
۱۴- هنر سنگ، نقاشی بنای	مجموعه آثار رهبانی ارمنی، بیستون، منظر فرهنگی میمند، کاخ گلستان، شیخ صفی‌الدین اردبیلی، باغ ایرانی، منظر باستان‌شناسی ساسانی
۱۵- مجسمه‌های یادبود، سنگ‌قبر	شوش، پاسارگاد
۱۶- تجهیزات بناهای تاریخی الف- دکوراسیون، نقاشی دیواری، مجسمه‌سازی، گچ‌بری، موزاییک و وسایل	سلطانیه، شوش، پاسارگاد، میدان امام اصفهان، مسجد جامع اصفهان، پرسپولیس، منظر باستان‌شناسی ساسانی، مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، تخت سلیمان، باغ ایرانی، گنبد قابوس، کاخ گلستان، چغازنبیل، مجموعه آثار رهبانی ارمنی
ب- آثار هنری و مجموعه‌ها	کاخ گلستان، شیخ صفی‌الدین اردبیلی
ج- اتصالات (پنجره‌ها، درب‌ها و ...) و ویژگی‌های خاص عملکردی یا امکانات	مسجد جامع اصفهان، میدان امام اصفهان، پاسارگاد، پرسپولیس، منظر باستان‌شناسی ساسانی، مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، کاخ گلستان
۱۷- سکونت‌گاه‌های روستایی	منظر فرهنگی اورامانات، منظر فرهنگی میمند
۱۸- سکونت‌گاه‌های شهری الف- شهرهایی که دیگر مسکونی نیستند	بم و منظر فرهنگی آن، منظر باستان‌شناسی ساسانی، شهر سوخته، سلطانیه، شوش
ب- مناطق شهری مسکون	شهر تاریخی یزد، میدان امام اصفهان
ج- شهرهای استعماری	
د- شهرهای ساخته‌شده در قرن ۱۹ و ۲۰	
۱۹- سایت‌های مقدس الف- جنگل‌ها و درختان مقدس	بیستون
ب- کوه‌های مقدس	تخت سلیمان، پاسارگاد، چغازنبیل
ج- سکونت‌گاه‌های مقدس	
د- گورستان‌ها و شهر اموات	کاخ گلستان، پاسارگاد، باغ ایرانی
۲۰- منظرهای فرهنگی الف- پارک‌ها و باغ‌ها	
ب- باغ‌های گیاه‌شناسی و جانورشناسی	
ج- محیط طبیعی، مناظر دریایی	
د- مناظر تکامل‌یافته آرگانیک (باقی‌مانده و مداوم)	بم و منظر فرهنگی آن، بیستون، منظر فرهنگی اورامانات، منظر فرهنگی میمند، تخت سلیمان، باغ ایرانی
و- مناظر تداعی‌گر	
ه- مناظر صنعتی	
الف- تعامل و برقراری ارتباط	۱- زبان، سنت‌های شفاهی، اسطوره‌ها، آهنگ‌ها
	۲- سیستم‌های اجتماعی
	۳- آهنگ، رقص و ورزش‌ها
	۴- ادبیات، ارجاعات هنری و تئاتر
ب- وابستگی‌های فرهنگی و سیاسی	۱- هویت
	۲- شخصیت‌های مهم
ج- توسعه دانش	۳- یادبودها
	۱- آموزش دادن
	۲- علم و فلسفه
	۳- سلامت بشری
	۴- عدالت و قانون

پایخ‌های خلاق و تداوم

تجلی از طبیعت

آثار فهرست میراث جهانی ایران	دسته‌بندی موضوعی	الف- تولیدات غذایی و کشاورزی	استفاده از منابع طبیعی
منظر فرهنگی اورامانات، منظر فرهنگی میمند، سیستم هیدرولیک تاریخی شوشتر، باغ ایرانی، قنات ایرانی	۱- سیستم آبیاری		
منظر فرهنگی اورامانات، منظر فرهنگی میمند، قنات ایرانی	۲- زراعت گله‌داری		
منظر فرهنگی میمند	۳- شکار، جمع‌آوری، ماهیگیری		
	ب- استخراج و بهره‌برداری از معادن		
چغازنبیل	۱- خاورمیانه قدیم و مصر (بین‌النهرین و ایران)		
شهر سوخته	۲- سیستم‌های اعتقادی بومی آسیا و اقیانوسیه		
شهر تاریخی یزد، منظر باستان‌شناسی ساسانی استان فارس، تخت سلیمان	۱- کلبسایهای اولیه		
شهر تاریخی یزد	۲- کلبسایهای ارتدکس		
مجموعه آثار رهبانی ارمنی	۳- کلبسایهای کاتولیک		
	۱- خوراج و معتزله		
منظر فرهنگی اورامانات، گنبد قابوس	۲- سنی		
بیم و منظر فرهنگی آن، منظر فرهنگی میمند، شهر تاریخی یزد، مسجد جامع اصفهان، میدان امام اصفهان، شیخ صفی‌الدین اردبیلی، بازار تبریز	۳- شیعه، اسماعیلی و صوفیسم		
	الف- مهاجرت		
	۱- برده‌داری		
	ب- استعمار		
	ج- کوچ‌نشینی و کوچ		
منظر فرهنگی اورامانات، منظر فرهنگی میمند	۱- مسیرهای زیارتی، مسیرهای تجارت و دادوستد، مسیرهای میراثی		
منظر باستان‌شناسی ساسانی استان فارس	۲- مکان‌های مقدس و زیارتی و مکان‌های خواستگاه (به عنوان مثال افسانه)		
مجموعه آثار رهبانی ارمنی، تخت سلیمان، چغازنبیل	۱- مراکز تجارت و تبادل کالا		
شهر تاریخی یزد، بازار تبریز	۲- مسیرهای کاروان‌ها و واحه‌ها		
	۳- حمل‌ونقل جاده‌ای زمین، پل‌ها		
	۴- حمل‌ونقل دریایی، ناوبری، بندرها و کانال‌ها		
راه‌آهن سراسری ایران	۵- راه‌آهن و ایستگاه‌های راه‌آهن، تونل، گذرگاه		
	۶- هوآوردی و فرودگاه		
شهر تاریخی یزد	۱- نیروی باد، اسباده‌ها		
بیم و منظر فرهنگی آن، منظر فرهنگی میمند، شهر تاریخی یزد، سیستم هیدرولیک تاریخی شوشتر، قنات ایرانی	۲- انرژی آب، آب به عنوان منبع تغذیه، آسیاب‌ها، سازه‌های سد، مدیریت آب		
	۳- بخار، زغال‌سنگ، گاز، نفت، برق و غیره		
	۴- انرژی هسته‌ای، فناوری عصر فضا		
مجموعه آثار رهبانی ارمنی، بیستون، کاخ گلستان، پاسارگاد، پرسپولیس، منظر باستان‌شناسی ساسانی، شوش، چغازنبیل	۱- نوشته‌ها، کتیبه‌ها، نسخه‌های خطی، بایگانی‌ها		
	۲- سیستم‌های بیست، تلگراف، تلفن، رادیوتلوویزیون، سیستم‌های ارتباطی، سیستم‌های ارتباط ماهواره‌ای		
	۳- ستاره‌شناسی و نجوم		
بیم و منظر فرهنگی آن، شهر تاریخی یزد، قنات ایرانی	۱- زیرساخت‌ها (تامین آب، بهداشت، برق و غیره)		
	۲- سیستم‌های حمل‌ونقل شهری		
	۳- تکنولوژی ساخت‌وساز		
	الف- تبدیل و استفاده انرژی		
	ب- پردازش اطلاعات و ارتباطات		
	ج- تکنولوژی در جامعه شهری		

شکل ۸. درصد فراوانی دسته‌های چارچوب موضوعی نسبت به آثار ثبتی فهرست میراث جهانی ایران^{۲۴}

بررسی موضوعی فهرست میراث جهانی ایران نشان می‌دهد که جنبه‌های ملموس فهرست بسیار بیشتر مورد توجه بوده است به‌گونه‌ای که موضوع «پاسخ‌های خلاق و تداوم» که به موضوعات ملموس آثار می‌پردازد با تقریباً ۳۸ درصد آثار اختلاف فاحشی با موضوعات دیگر فهرست میراث جهانی ایران دارد و البته این اختلاف بسیار طبیعی است زیرا فهرست میراث جهانی، فهرستی از آثار ملموس غیرمنقول است. اما توازن نسبی جنبه‌های ملموس و ناملموس فهرست میراث جهانی ایران مسئله اصلی این بررسی است. بررسی فهرست میراث جهانی کلی توسط ایکوموس در سال ۲۰۰۵ نشان داد که جنبه‌های ملموس فهرست کلی در آن سال سهمی ۶۵ درصدی داشته و مابقی موضوعات نیز سهمی ۳۵ درصدی داشته است (Jokilehto et al., 2005, 81). این نشانگر این مطلب است که فهرست میراث جهانی ایران توازن نسبی بین موضوعات ملموس و ناملموس برقرار کرده است. به‌عنوان مثال در موضوع «بیانی از جامعه» که به جنبه‌های ناملموس اثر توجه دارد می‌توان دید که تقریباً تمامی آثار فهرست میراث جهانی ایران بر جنبه‌های ناملموس تأکید داشته‌اند. در بخش «استفاده از منابع» تا حدودی برخی از آثار مرتبط با این موضوع در فهرست وجود دارد اما همچنان با توجه به ظرفیت‌های موجود کشور از یک شکاف نسبی با دیگر موضوعات برخوردار است. اما نقطه قوت و خاص فهرست میراث جهانی ایران بخش پاسخ‌های معنوی (ادیان) است. شاید در نگاه کلی به نظر آید که حجم آثار مرتبط با این دسته در نسبت کل موضوعات کمتر است، که این نیز نشانگر تعادل نسبی در توجه به معماری مذهبی در مقایسه با سایر گونه‌های معماری است، اما ریز جزئیات نقاط دیگری را روشن می‌سازد. تقریباً همه ادیان رسمی موجود در منطقه سهمی در فهرست میراث جهانی ایران به‌صورت مستقیم دارند؛ از ادیان خاورمیانه قدیم گرفته تا زرتشتی، یهودیت، مسیحیت و اسلام. در بخش «حرکت مردم» نیز می‌توان شکاف نسبی را در فهرست میراث جهانی ایران دید. تنوع آثار ثبتی ایران در این بخش بسیار محدود بوده و گستره کمی از آثار فهرست بر موضوعات این بخش بوده است. به‌عنوان مثال سیستم‌های حمل‌ونقل نمایندگی کمی در فهرست میراث جهانی ایران دارند. در بخش «توسعه تکنولوژی» با وجود سهم کم این دسته در موضوعات فهرست میراث جهانی ایران، نکته حائز اما اهمیت تکیه بر جنبه‌های تاریخی‌تر در آثار مرتبط با این دسته است. هیچ اثری از تکنولوژی‌های جدید در جامعه ایرانی به چشم نمی‌آید از جمله موضوعاتی مثل نفت، گاز، انرژی هسته‌ای و... که بخشی از تاریخ این موضوعات در ایران رقم خورده و موضوع دیگر عدم توجه فهرست میراث جهانی ایران به موضوعات مرتبط با سیستم‌های ارتباطی جدید در بستر تاریخی و یا حال حاضر است. این موضوع حتی در آثار شهری که بخشی از هویت تاریخی آن را شکل می‌دهد، نیز حضوری کم‌رنگ دارد. اما در بخش «پاسخ‌های خلاق و تداوم» که جنبه‌های ملموس فهرست میراث جهانی را در بر می‌گیرد، همچنان می‌توان دید که معماری مذهبی و یادبودی، قلعه‌ها و کاخ‌ها و اقامتگاه‌ها، و تجهیزات بناهای تاریخی که ارتباط مستقیمی با معماری شاخص و نخیه‌گرا دارند در کانون توجه آثار فهرست میراث جهانی ایران بوده و کمتر موضوعات دیگر از جمله سکونتگاه‌های بومی، معماری نظامی و معماری کشاورزی در فهرست میراث جهانی ایران دیده شده است.

نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی و تحلیل انجام‌شده پیرامون فهرست میراث جهانی و فهرست موقت ایران و در جهت پاسخ به پرسش اصلی تحقیق در مورد شکاف‌های احتمالی موجود در فهرست میراث جهانی ایران و تداوم احتمالی آن در فهرست موقت ایران می‌توان نتایج این بررسی را در چند مورد زیر خلاصه کرد:

۱. در فهرست میراث جهانی ایران به ثبت آثار فرهنگی بیشتر پرداخته شده است و آثار طبیعی و مختلط

- طبیعی - فرهنگی، کمترین نماینده را در فهرست دارند. این شکاف همچنان در فهرست موقت ایران نیز وجود دارد. البته به لحاظ کیفی آثار طبیعی ایران به علت پوشش سطوح وسیعی از کشور، از غنای بالایی برخوردارند، به گونه‌ای که مثلاً در اثر «جنگل‌های هیرکانی» ۱۵ سایت در برگرفته‌شده و این از سیاست‌های مشخص ایران به جهت ثبت آثار سریالی (زنجیره‌ای)، محوری و منظری در راستای پوشش حداکثری سایت‌های بالقوه است. همچنین در فهرست میراث جهانی و فهرست موقت ایران در حال حاضر، هیچ اثر فرامرزی و فراملی دیده نمی‌شود، اما با برنامه‌ریزی انجام‌شده با اضافه شدن کشور آذربایجان به پرونده جنگل‌های هیرکانی اولین اثر فرامرزی ایران در سال ۲۰۲۲ می‌تواند به ثبت برسد.
۲. توزیع جغرافیایی سایت‌های میراث جهانی در ایران از تعادل نسبی برخوردار است اما تراکم آن‌ها در مرکز کشور مشهود است. شکاف اصلی اما در این بخش، عدم وجود سایت‌های میراث جهانی در برخی از نقاط کشور از جمله استان‌های ساحلی خلیج فارس و یا تعداد کم سایت‌های میراث جهانی در استان‌های با آثار ملی بالا است. این تمرکزگرایی همچنان در فهرست موقت ایران دیده می‌شود اما توزیع کلی سایت‌های فهرست موقت ایران در پهنه جغرافیایی، شکاف موجود در فهرست میراث جهانی ایران را تا حدودی ترمیم می‌کند.
۳. برخی گونه‌های میراثی در فهرست میراث جهانی ایران به‌خوبی نمایان شده‌اند، از جمله گونه‌های «بناهای تاریخی، کاخ‌ها، قلعه‌ها، ساختمان‌های تاریخی تک، مجموعه‌ها، مقبره‌ها» و «سایت‌های باستان‌شناسی». این اختلاف شکاف عمیقی با دیگر گونه‌های کمتر نمایان شده در فهرست میراث جهانی ایران از جمله «مسیرهای میراثی»، «میراث صنعتی»، «میراث قرن ۲۰»، «میراث بومی» و «فسیل‌ها» ایجاد کرده است. در فهرست موقت ایران نیز، سه دسته دارای بیشترین نماینده در فهرست میراث جهانی ایران، بیشترین سهم را دارند که این بدان معناست که شکاف فهرست میراث جهانی در این بخش همچنان پابرجا خواهد ماند. البته برخی نقاط امیدوارکننده در فهرست موقت ایران در برخی گونه‌های میراث وجود دارد، از جمله «معماری بومی» و «میراث قرن ۲۰» که می‌تواند فهرست میراث جهانی ایران را متعادل‌تر کند. توجه به این نکته نیز حائز اهمیت است که به علت سریالی بودن بیشتر آثار ثبت‌شده ایران، تعداد سایت‌های هر اثر و محدوده در بر گرفته شده آن اثر بیشتر از یک اثر صرف واحد است، مثلاً در اثر راه‌آهن سراسری ایران، ۱۴۰۰ کیلومتر مسیر از چندین استان و هشت اقلیم، سایت‌هایی از موضوعات مختلف که حتی میراث مدرن را نیز در بر می‌گیرد، حضور دارند.
۴. فهرست میراث جهانی ایران از نظر چارچوب منطقه‌ای - زمانی از یک تعادل نسبی خوبی برخوردار است اما همچنان برخی از دوره‌های تاریخی بیش‌ازحد نماینده دارند مثلاً آثار دوره هخامنشیان، صفوی، ساسانی و ایلخانی. اما در برخی از دوره‌های تاریخی از جمله دوره سلجوقی، دنیای مدرن و دوره پارتی نمایندگی کمتری نسبت به بقیه دوره‌های تاریخی نسبت به مدت‌زمان حکومت آن‌ها و آثار مرتبط با ایشان دیده می‌شود. البته در فهرست موقت ایران این شکاف تا حدودی جبران شده است.
۵. در بحث چارچوب موضوعی، فهرست میراث جهانی ایران از یک تعادل نسبی مناسبی در خصوص توجه به موضوعات ملموس و ناملموس برخوردار است اما همچنان فهرست میراث جهانی ایران در برخی از موضوعات دچار شکاف عمیقی است از جمله موضوعات «استفاده از منابع طبیعی»، «حرکت مردم» و «توسعه تکنولوژی». البته در موضوع ادیان، فهرست میراث جهانی ایران از یک اعتبار مناسبی به علت توجه به همه ادیان منطقه در آثارش برخوردار است.
- بررسی تحلیل‌های ارائه‌شده در خصوص شکاف‌های فهرست میراث جهانی نشان می‌دهد که فهرست میراث

جهانی ایران در تمام ابعاد خود بیشتر معطوف به جنبه‌های کالبدی آثار بوده است و حتی تغییر مفهوم میراث در گذر زمان نیز همچنان نتوانسته وجهه انسانی آثار را برای انتخاب به جهت ثبت در فهرست میراث جهانی مورد هدف قرار دهد. البته نشانه‌هایی از تغییر رویکرد در نگاه به جنبه‌های ملموس و ناملموس به صورت توأمان و توجه به موضوعات جدید، در سال‌های گذشته دیده می‌شود اما نیاز است تا با روشمند کردن انتخاب آثار از گستره وسیع مفاهیم، تمامی جنبه‌های میراث فرهنگی و طبیعی کشور در عرصه جهانی معرفی گردد و در جهت ثبت آن‌ها اقدام شود.

با توجه با شناخت شکاف‌های موجود در فهرست میراث جهانی ایران، پیشنهاد می‌گردد تا به عنوان پژوهش‌های بعدی در خصوص شناسایی آثار بالقوه هر دسته در سطح ملی و ایجاد بانک اطلاعاتی به جهت تسهیل در انتخاب آثار با هدف ایجاد تعادل در فهرست میراث جهانی ایران در موضوعات مطرح‌شده، اقدام صورت گیرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. بند ۶۱ راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی (UNESCO World Heritage Centre, 2019)
2. International Union for Conservation of Nature
۳. بندهای ۵۵ تا ۵۸ و ۷۱ و ۷۲ راهنمای اجرایی کنوانسیون
4. SPAB (Society for the Protection of Ancient Building)
5. International Committee on Intellectual Cooperation
6. International Institute of Intellectual Cooperation
7. International Museums Office
8. Global study
9. Global Strategy
10. Cairns
11. Typological Framework
12. Chronological-Regional Framework
13. Thematic Framework
۱۴. این آمار تا پایان سپتامبر ۲۰۲۱ است
۱۵. آثار فرامرزی، یک منطقه پیوسته خشکی یا دریایی را شامل می‌شوند که در مرزهای دو یا چند دولت عضو کنوانسیون که مجاور یکدیگرند، امتداد دارند. (UNESCO, 2011, 44-45)
۱۶. بند ۶۱ راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی (UNESCO World Heritage Centre, 2019)
۱۷. این آمار تا پایان شهریور ۱۴۰۰ است.
۱۸. آثار سریالی، مجموعه‌ای از اجزاء/ مناطق جداگانه هستند که در یک مرز واحد قرار ندارند، اجزا ممکن است کاملاً نزدیک یا از نظر جغرافیایی دور باشند (UNESCO, 2011, 46).
۱۹. آمار تا پایان دی ۱۳۹۸
۲۰. بندهای ۵۵-۵۸
۲۱. آمار جهانی از گزارش کمیته میراث جهانی از استراتژی جهانی (Ishizawa & Westrik, 2021) منتشر شده در سال ۲۰۲۱ اتخاذ شده و این آمار تا پایان فوریه ۲۰۲۱ است.
۲۲. درصد هر دسته بر اساس تعداد کل آثار موجود هر بخش فهرست میراث جهانی ایران، فهرست موقت ایران و فهرست کلی میراث جهانی در دسته‌بندی‌های گونه‌شناسی اتخاذ شده و نه تعداد آثار موجود در هر بخش در فهرست اصلیشان.
۲۳. درصد هر دسته بر اساس تعداد کل آثار موجود هر بخش فهرست میراث جهانی ایران و فهرست موقت ایران در دسته بندیهای زمانی - منطقه‌ای اتخاذ شده و نه تعداد آثار موجود در هر بخش در فهرست اصلیشان.
۲۴. درصد هر دسته بر اساس تعداد کل آثار موجود هر بخش فهرست میراث جهانی ایران در دسته بندی‌های موضوعی اتخاذ شده و نه تعداد آثار موجود در هر بخش در فهرست اصلیشان.

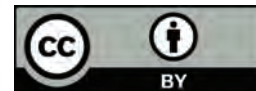
منابع

- حیدری، شاهین (۱۳۹۴). درآمدی بر روش تحقیق در معماری. تهران: انتشارات کتاب فکرنو
- دلاور، علی (۱۳۸۵). روش‌های تحقیق در روانشناسی و علوم تربیتی. تهران: دانشگاه پیام نور
- وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی (۱۳۹۸). آمار تعداد آثار موجود در فهرست میراث فرهنگی غیر منقول ملی.
- وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی (۱۴۰۰). آمار تعداد آثار موجود در فهرست میراث طبیعی ملی.
- یوکیلهتو، یوکا (۱۳۸۷). تاریخ حفاظت معماری (مترجمان: محمد حسن طالبیان، خشایار بهاری). تهران: انتشارات روزنه.
- Duedahl, P2016) .). *A History of UNESCO: Global Actions and Impacts*. London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-137-58120-4>.
- Elliott, M. A., & Schmutz, V2012) .). World heritage: Constructing a universal cultural order. *Poetics*, 40, 3, 256-277. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2012.03.003>.
- Francioni, F2008) .). *The 1972 World Heritage Convention. A Commentary*. New Yurk: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1628/000389209788075275>.
- Ishizawa, M., & Westrik, C2021) .). *Analysis of the Global Strategy for a Representative, Balanced and Credible World Heritage List (1994 - 2020) (Issue March)*. Paris: UNESCO. <https://whc.unesco.org/document/187906>.
- Jokilehto, J., Cleere, H., Denyer, S., & Petzet, M2005) .). *The World Heritage List Filling the Gaps. An Action Plan for the Future*. Paris: ICOMOS. http://www.icomos.org/world_heritage/gaps.pdf.
- Jokiletho, J2008) .). *The World Heriatge List. What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties*. Paris: ICOMOS.
- Labadi, S2005) .). A review of the Global Strategy for a balanced, representative and credible World Heritage List 1994-2004. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 7, 2, 89-102. <https://doi.org/10.1179/135050305793137477>.
- League of nations1923) .). *Minutes of the second session- committee on intellectual co-operation*. https://biblio-archiv.unog.ch/Dateien/CouncilMSD/C-570-M-224-1923-XII_EN.pdf.
- Meskell, L2013) .). Challenging the Economic and Political Order of International Heritage Conservation. *Current Anthropology*, 54, 4, 483. <https://doi.org/10.1086/671136>.
- Nedučín, D2009) .). International Documentation on World Heritage Protection - A Review. *Građevinsko – Arhitektonski Fakultet U Nišu Nauka + Praksa*, 12, 1, 143-146.
- Rao, K2010) .). A new paradigm for the identification, nomination and inscription of properties on the World Heritage List. *International Journal of Heritage Studies*, 16(3), 161-172. <https://doi.org/10.1080/13527251003620594>.
- Titchen, S. M1995) .). *On the construction of outstanding universal value. UNESCO's World Heritage Convention and the identification and assessment of cultural places for inclusion in the World Heritage List*. Ph.D Thesis, Australian National university. <https://doi.org/10.25911/5D78D84DD1746>.
- UNESCO1994) .). *Expert Meeting on the " Global Strategy" and thematic studies for a representative World Heritage List (UNESCO Headquarters, 20- 22 June 1994)- Report*. Paris: UNESCO. <https://whc.unesco.org/archive/global94.htm>.
- UNESCO2000) .). *Unesco World Heritage Committee, Twenty Fourth Session Report*. Paris: UNESCO. <https://whc.unesco.org/en/sessions/24COM>.

- UNESCO2001). *UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity*. Paris:UNESCO. <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/unesco-universal-declaration-cultural-diversity>.
- UNESCO2002). *The Budapest Declaration on World Heritage (Issue May)*. Paris:UNESCO.
- UNESCO2011). *Preparing World Heritage Nomination*. Paris:UNESCO.
- UNESCO. World Heritage Centre (2019). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (Issue July)*. Paris:UNESCO. <http://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf>.
- URL_1: *SPAB History*. Retrieved December 4, 2019, from <https://www.spab.org.uk/about-us/spab-history>.
- URL_2: *Treaties, States parties, and Commentaries - Hague Convention (IX) on Bombardment by Naval Forces, 1907*. Retrieved December 4, 2019, from <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/220>.
- URL_3: *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments 1931*. (1931). <https://www.icomos.org/en/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>.
- URL_4: *UNESCO World Heritage Centre - World Heritage List*. Retrieved October 25, 2021, from <https://whc.unesco.org/en/list/>.
- URL_5: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97176>.
- URL_6: <https://www.iucn.org/theme/world-heritage/our-work/advisor-world-heritage/nominations>. Retrieved December 12, 2021.
- URL_7: *UNESCO World Heritage Centre - Tentative Lists*. Retrieved October 27, 2021, from <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=ir>.
- URL_8: <https://www.icomos.org/en/about-the-centre/publicationsdoc/monographic-series-3/198-thematic-studies-for-the-world-heritage-convention>.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Journal of Architecture and Urban Planning. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

محمودی قوزدی، محمدرضا؛ طالبیان، محمدحسن و وطن‌دوست، رسول (۱۴۰۱). تبیین شکاف‌ها و عدم تعادل‌های فهرست میراث جهانی ایران، نشریه علمی نامه معماری و شهرسازی، ۱۵(۳۷)، ۱۲۱-۱۴۵.

DOI: 10.30480/AUP.2022.3988.1874
URL: http://aup.journal.art.ac.ir/article_1084.html

Explanation of the Gaps and Imbalances in the Iranian World Heritage List

Mohammadreza Mahmoodi Ghouzhd

Ph.D. Candidate in Restoration of Historical Buildings and Fabrics, School of Architecture, College of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran

Mohammad Hassan Talebian

Associate Professor, Department of Restoration, School of Architecture, College of Fine Arts, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author)

Rasool Vatandoust

Assistant Professor, Cultural Heritage Research Institute of the Ministry of Cultural Heritage, Tourism and Handicrafts, Tehran, Iran

Abstract

The World Heritage Convention was set up in 1972 and was welcomed by many countries, becoming an international instrument for identifying, preserving, and managing common heritage of mankind. However, after a few years, significant gaps in the World Heritage List emerged due to imbalances in geographical distribution or specific subjects. For instance, Europe, historic cities and religious buildings, and Christianity compared to other parts of the world, other relics, and other religions, respectively, had far many inscriptions. Furthermore, there were far too many historical periods in comparison to the prehistoric period and the twentieth century, and “Elitist” architecture was inscription far too often in comparison to indigenous architecture; in general, traditional and alive cultures were given very few places on the list. Therefore, the World Heritage Committee launched a plan known as the Global Strategy in order to identify and bridge the gaps in the List in an attempt to create a representative, balanced, and credible World Heritage List. In this regard, ICOMOS and IUCN reviewed the World Heritage List using specific methods to identify the gaps. ICOMOS used typological, chronological–regional, and thematic frameworks to analyze the World Heritage List and the Tentative List until 2004. The typological analysis analyzed the properties based on form and structure, just as the World Heritage Committee has done since the World Heritage List was established. ICOMOS classified the world into various regions and identified historical periods in each region using a chronological–regional framework. The relationship between man and his surrounding environment was highlighted in the thematic framework, and his response to his surroundings was analyzed in the formation of tangible properties in historical periods. As a result, after ICOMOS and IUCN presented their reports on the gaps in the World Heritage List to the World Heritage Committee, the Committee imposed a restriction on annual inscription by countries, and countries were asked to identify the gaps in their World Heritage List using the evaluation methods introduced by ICOMOS and IUCN, and propose new nominations with the goal of filling the gaps in the overall list as well as each country's list. Using the ICOMOS's method and focusing on cultural heritage, this study reviewed the World Heritage List and tentative list of Iran to identifying the gaps in the lists. In doing so, all Iranian inscriptions on the World Heritage List as well as Iran's tentative list, were reviewed, and all ICOMOS's classifications were applied based on the information in the case of these works. The analysis in the typological framework was carried out for Iran and the world through analytical comparison of the status of each category in order to make a comparison between Iran's status and the current situation in the world, using the most recent information published by the Committee. The results showed that the World Heritage List of Iran has significant gaps in categories such as natural heritage, transnational and transboundary properties, geographical distribution, and special types of heritage such as industrial heritage, 20th–century heritage, or subjects such as utilizing natural resources, movement of peoples, and developing technologies.

Keywords: World heritage, cultural heritage, natural heritage, global strategy, ICOMOS